

Methodiek

Dialogoog als burgerschaps- instrument •

Colofon

Uitgave van: SLO en Diversion
Tekst: Diversion en SLO (auteurs: Dieuwertje de Graaff, Esther van Pomeran, Vivianne Goedhart, Matthijs den Otter, Kai Pattipilohy en Jeroen Bron)

Mogelijk gemaakt door: het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid

Begeleidingscommissie: Juul van Ewijk en Brigitte Lentz (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap), Nienke Betlem en Natasja Moritz (Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid) Henk Swart (Katholieke Pabo Zwolle), Rob van Otterdijk (Tilburg University), Mieke Bernaerts en Frits Rovers (Hogeschool van Amsterdam), Judith Vennix, Chris van Gool en Sjaak Nuijt (Hogeschool Rotterdam)

Met dank aan: de peer educators van Diversion, de leerkrachten en schoolleiders die met ons gesproken hebben, de lerarenopleiders en studenten van de deelnemende lerarenopleidingen, Bernard Ter Haar, Huib de Jong, Ron Bormans, Jan Heijmans, Janneke Nieuwesteeg, Karine Vinhuizen-Dekens, Jos Trippenzee, Ron Meijer, Anton Bakker en Peter Achterberg.

Grafisch ontwerp: Glamcult Studio

Alle rechten voorbehouden. Alle auteursrechten en databankrechten ten aanzien van deze uitgave worden uitdrukkelijk voorbehouden.

Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Katholieke Pabo Zwolle

TILBURG UNIVERSITY

HOGESCHOOL ROTTERDAM

Hogeschool van Amsterdam

slo nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling

diversion
BUREAU VOOR MAATSCHAPPELIJKE INNOVATIE

Inhoudsopgave

Voorwoord

p. 4

Pabo aan het woord

p. 6

Inleiding

p. 8

Hoe spelen maatschappelijke thema's in het primair onderwijs?

p. 12

Vertaling naar de lespraktijk

p. 18

Aanbevelingen

p. 34

Achtergrond: de peer education methode

p. 38

Literatuurlijst

p. 42

Bijlage: oefeningen

p. 44

Voorwoord

Jet Bussemaker
Minister van Onderwijs, Cultuur
en Wetenschap

Lodewijk Asscher
Minister van Sociale Zaken
en Werkgelegenheid

Gedachten vormen en verwoorden zijn onmisbare vaardigheden in onze open, vrije samenleving. Goed onderwijs laat leerlingen daarom niet alleen leren maar ook denken. Als docent heb je hier een belangrijke rol

in, door leerlingen te laten zien hoe je een mening kunt vormen en hoe je hierover in gesprek kan gaan met anderen.

Het aanleren van communicatieve en reflecterende vaardigheden is makkelijker gezegd dan gedaan. Het klaslokaal is een weerspiegeling van onze samenleving, inclusief de problemen, spanningen en verschillen die er tussen ons zijn. Dan lijkt het soms makkelijker om lastige onderwerpen te vermijden en zo de rust in de klas te bewaren. Maar als docent moet je ook de issues kunnen bespreken die gevoelig liggen, juist omdat dit spanningen kan verlichten. Daarbij moet je als docent stevig in je schoenen staan: grenzen stellen indien nodig, maar ook de mening van leerlingen serieus nemen. Om dat goed te kunnen doen is het belangrijk om te ontdekken met welke bril je zelf naar de werkelijkheid kijkt, en hoe je zelf een kritische houding kunt aannemen. Als waardendrager, toekomstmaker en voorbeeldfiguur geven jullie nieuwe generaties de tools om zich te ontwikkelen en te vormen tot volwassen burgers.

De meerwaarde van een ‘lastig gesprek’ hebben we met eigen ogen gezien tijdens verschillende klasbezoeken. Vaak komt zo’n gesprek aarzelend op gang. Maar aan het einde van de les voel je vaak ook een enorme opluchting. Het is altijd beter om

uit te spreken wat je dwarszit, dan om het op te kroppen.

De methodiek die in dit boek centraal staat kan jou als toekomstig docent hierbij helpen. Graag bedanken wij de lerarenopleidingen die hebben meegewerkt aan de ontwikkeling hiervan. Het zou mooi zijn als de kennis en ervaring die is opgedaan tijdens deze samenwerking verder wordt verspreid. De voorlopergroep die zal worden opgericht kan hier een belangrijke rol in spelen. Hier kan kennis over het geven van inclusief onderwijs en burgerschapsvorming worden gedeeld.

Goed burgerschapsonderwijs verbetert niet alleen de capaciteiten en toekomstperspectieven van jonge Nederlanders, maar het versterkt ook een van de fundamenten van onze maatschappij: de vrijheid om te kunnen zeggen wat je denkt en onderling de discussie en sociale dialoog aan te gaan. Het mooie van ons land is immers dat alles bediscussieerbaar is. Als docent van morgen is het daarom belangrijk dat je kunt varen op je morele kompas en dat je om kunt gaan met de diversiteit in onze samenleving. Wij wensen jou veel succes met deze mooie, maar ook belangrijke uitdagingen!

Pabo aan het woord

De basisschool als kloppend hart van een vitale samenleving

Sluit de basisschool zich nog te veel op? Is er wel verbinding tussen de veilige enclave school en wat er op straat of thuis achter de voordeur gebeurt? Voor veel kinderen bestaat er een wereld van het onderwijs, een wereld van de straat en een virtuele

wereld. In hoeverre maken leraren deel uit van de verschillende leefwerelden van kinderen?

In mijn visie is de toekomstige school niet alleen een leeromgeving, maar ook een instelling met een expliciete maatschappelijke opdracht. Een configuratie van organisaties en instellingen die kind nabij en wijkverbonden de individuele en sociale ontwikkeling van kinderen in de 'gewenste' richting organiseert. Zo'n school vormt het hart van een vitale samenleving.

De samenhang in zo'n 'ontwikkelcentrum wordt' gevormd door frontliniewerkers (leraren, pedagogische professionals, het wijkteam, etc.) en kinderen en hun ouders. Hoe voorkomen we dat deze actoren louter als individuen, als los zand, met elkaar samenwerken?

- Door vanuit gemeenschappelijke waarden en een helder pedagogisch referentiekader samen te willen werken;
- Door de dialoog te voeren. Een dialoog die kritische tegenspraak uitlokt, die door zorgvuldige argumentatie nuanceert, die inlevingsvermogen in de ander oproept.

Medewerkers in zo'n 'ontwikkelcentrum' hebben een sterke professionele identiteit. Ze weten verbinding te maken tussen expertise, pedagogisch handelen én hun opvattingen, drijfveren en waarden. Door

deze te expliciteren weten kinderen, ouders en collega's, waar zij voor staan. De KPZ bereidt haar studenten voor op het interprofessioneel werken in de school van de toekomst.

Vanuit een sterke professionele identiteit is een leraar:

- in staat om een scherp onderscheid te maken tussen de persoon van de leerling en diens gedrag;
- duidelijk over waar morele grenzen liggen wat betreft anti-humane of ondemocratische uitlatingen van leerlingen;
- in staat om met beelden en verhalen leerlingen uit te nodigen zich te identificeren met humane rolmodellen;
- deel van een krachtig team met de vaardigheden om een waardengeladen schoolcultuur te bevorderen;
- weerbaar tegenover bedreigingen.

Vanuit haar maatschappelijke verantwoordelijkheid en haar opvattingen over 'goed' onderwijs heeft de KPZ dan ook meteen 'ja' gezegd op het verzoek van OC&W om samen met Diversion een methodiek uit te werken om burgerschap te bevorderen en extremistische uitingen te bestrijden zonder daarbij de verbinding met de leerlingen te verliezen.

Drs. Jan Heijmans,
Voorzitter CvB KPZ.

Inleiding

1.1. Achtergrond

Ook basisscholen worden in toenemende mate geconfronteerd met een burgerschapsopgave die heel direct raakt aan sociale cohesie en de identiteitsvorming van hun leerlingen. Leerkrachten en schoolleiders constateren dat leerlingen, vaak via social media, veel meekrijgen van (internationale) maatschappelijke thema's, en hierover willen praten in het klaslokaal. Actuele gebeurtenissen, zoals de aanslagen in Europese hoofdsteden en de vluchtelingen crisis houden leerlingen bezig, alsook burgerschapskwesties zoals seksuele diversiteit. Hierbij zien leerkrachten dat leerlingen vaak over andere informatie beschikken dan zijzelf, met name door wat deze leerlingen meekrijgen vanuit hun familie en van het internet.

Zowel op etnisch homogene als etnisch diverse basisscholen spelen maatschappelijke kwesties in het klaslokaal. Leerkrachten en schoolleiders geven aan dat het niet eenvoudig is om hierover het gesprek aan te gaan met de leerlingen, zeker als zij zich ongenueanceerd uiten. Tegelijkertijd speelt ook de wens van leerkrachten om leerlingen tijdens de basisschool een gedegen basis in burgerschap mee geven.

Een nieuwe rol

Het vormgeven van het gesprek over burgerschapskwesties vraagt veel van scholen. De onderwerpen roepen doorgaans veel

emoties en weerstand op bij leerlingen. Hierbij geven leerkrachten niet zelden aan met denkbeelden te worden geconfronteerd die botsen met de fundamentele waarden van onze vrije samenleving. Dat brengt voor deze scholen en de lerarenopleidingen die nieuwe generaties leerkrachten opleiden een specifieke, niet eenvoudige, burgerschapsopgave met zich mee.

Hoe kunnen (toekomstige) leerkrachten het gesprek aangaan met leerlingen die zich bijvoorbeeld distantiëren van de waarden van de democratische rechtstaat, zich in mindere mate onderdeel voelen van de samenleving of zich in hun zoektocht naar een eigen identiteit en overtuiging op confronterende wijze uitlaten? En hoe zorg je dat kinderen onderling op kritische wijze met elkaar van gedachten leren wisselen?

1.2. Burgerschap

Sinds 2005 is de wettelijke burgerschapsopdracht voor het onderwijs geëxpliciteerd. In de onderwijswetten (Artikel 8 lid 3 van de Wet op het primair onderwijs, artikel 17 van de Wet op het voortgezet onderwijs en artikel 11 lid 3 van de Wet op de expertisecentra) is de volgende formulering opgenomen:

Het onderwijs:

1. gaat er mede van uit dat leerlingen opgroeien in een pluriforme samenleving;

2. is mede gericht op het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie;
3. is er mede op gericht dat leerlingen kennis hebben van en kennismaken met verschillende achtergronden en culturen van leeftijdgenoten.¹

Vanuit de Onderwijsraad is in 2003 en 2012 beschreven wat onder burgerschapsonderwijs verstaan kan worden. In eerste instantie richtte deze definitie zich op actief burgerschap en sociale cohesie: "Actief burgerschap verwijst naar de bereidheid en het vermogen deel uit te maken van een gemeenschap en daar een actieve bijdrage aan te leveren. Met sociale cohesie wordt de deelname van burgers (ongeacht hun etnische of culturele achtergrond) aan de samenleving bedoeld".²

In 2012 herzag de Onderwijsraad haar eerdere formulering. De tweede definitie en omschrijving kenmerkt zich door een sterke focus op democratie en identiteitsontwikkeling. De raad stelt dat burgerschapsonderwijs meer moet omvatten dan sociaal gedrag, aanpassing en participatie (actief burgerschap en sociale cohesie), aspecten die in de eerste fase na de invoering van burgerschapsonderwijs centraal stonden. "Ook het kritisch leren participeren in de samenleving behoort tot het ontwikkelingsproces van jongeren".³ Tot de gemeenschappelijke kern van burgerschapsonderwijs

horen volgens de raad ook democratie en identiteitsontwikkeling.⁴

Doel van het burgerschapsonderwijs is: "Jongeren leren functioneren, vanuit eigen idealen, waarden en normen, in een pluriforme, democratische samenleving, en bij hen het vermogen ontwikkelen aan deze samenleving een eigen bijdrage te (willen) leveren".⁵

Omdat de manier waarop burgerschap vorm moet krijgen binnen het onderwijs niet geëxpliciteerd is, komt de praktische en inhoudelijke uitwerking hiervan neer op het initiatief en de competenties van de individuele docent. Het is daarom belangrijk dat deze helder heeft wat er van hem/haar verwacht wordt. Nationaal Expertisecentrum Leerplanontwikkeling (SLO) heeft hiertoe een inhoudelijk kader geschreven waarin drie domeinen van burgerschapsvorming onderscheiden worden. Deze doen recht aan de vrijheid van het individu (identiteit), de betrokkenheid van burgers bij de samenleving (participatie) en de wijze waarop we in de Nederlandse samenleving

1. <http://burgerschapindeschool.nl/de-burgerschapsopdracht-wat-moet-en-wat-kan>, juni 2015.
2. <http://burgerschapindeschool.nl/Paginas/Definities-en-doel-en-burgerschap.aspx> juni 2015
3. Idem.
4. Idem.
5. Idem.

omgaan met besluitvorming, tegengestelde belangen en machtsverdeling (democratie).⁶ Ook is invulling gegeven aan de burgerschapstaak die er voor het onderwijs ligt die zich richt op (na te streven) competenties op het gebied van kennis, houding en vaardigheden van leerlingen.⁷

1.3. Peer education

Kinderen en jongeren zijn meer dan anderen gevoelig voor wat hun leeftijdsgenoten (hun 'peers') vinden en zeggen. Dit kan resulteren in (negatieve) vormen van beïnvloeding. De peer education methodiek maakt op positieve wijze gebruik van deze beïnvloeding. 'Peer education' staat letterlijk voor 'gelijkenonderwijs' en is een les- en preventiemethode die voornamelijk wordt ingezet om met jongeren het gesprek aan te gaan rondom thema's die lastig bespreekbaar zijn. Bijvoorbeeld doordat ze door jongeren als saai worden ervaren, politiek gevoelig zijn of in de culturele taboesfeer liggen. Jonge rolmodellen die een gedeeld referentiekader hebben met leerlingen worden ingezet om een impuls te geven aan voorlichting, preventie en dialoog. Peer education is de afgelopen jaren een zeer effectieve methode gebleken⁸ bij het bespreekbaar maken van lastige burgerschapsonderwerpen zoals antisemitisme, islamofobie en (homo)seksualiteit. Doordat jonge rolmodellen vanuit hun persoonlijke achtergrond ervaringen delen en kennis overbrengen, kunnen zij op

positieve wijze de confrontatie en dialoog aangaan over botsende waarden. Dialoog speelt hierbij een belangrijke rol omdat de insteek van het gesprek niet ligt op elkaar overtuigen, maar meer te leren over de opvattingen van de ander. Door een dialoog aan te gaan met leerlingen, voelen zij zich serieus genomen als gesprekspartner.

1.4. Samenwerking met lerarenopleidingen

Binnen het traject 'Dialoog als burgerschapsinstrument' is samen met de lerarenopleidingen van de Hogeschool van Amsterdam, Hogeschool Rotterdam, Tilburg University en de Katholieke Pabo Zwolle gepioneerd om een vertaling van de peer education methodiek te ontwikkelen voor leraren (in opleiding). In deze methodiek wordt beschreven hoe elementen van deze methodiek kunnen worden ingezet om de dialoog met leerlingen aan te gaan over polariserende kwesties.

1.5. Leeswijzer

In het hierop volgende hoofdstuk wordt uiteengezet welke burgerschapskwesties spelen binnen het primair onderwijs, en hoe leerkrachten en schoolleiders daarmee om (willen) gaan. Ook wordt toegelicht welke werkzame elementen uit de peer education methode van toegevoegde waarde kunnen zijn voor (toekomstige) leerkrachten in het basisonderwijs.

In het tweede hoofdstuk wordt aan de hand van aanbevelingen uiteengezet hoe je stapsgewijs de dialoog met leerlingen over controversiële burgerschapskwesties kunt opbouwen. In de bijlage worden tevens enkele oefeningen gegeven waarmee de lezer de aanbevelingen in dit hoofdstuk in de praktijk kan brengen, en werkvormen die in het klaslokaal kunnen worden ingezet.

In het derde en laatste hoofdstuk worden aanbevelingen uiteengezet om 'Dialoog als burgerschapsinstrument' te implementeren en te borgen in het curriculum van pabo opleidingen.

In het achtergrondstuk "Peer Education 2.0" wordt meer informatie gegeven over de theorie en toepasbaarheid van de peer education methode.

6. <http://jongeburgers.slo.nl/domeinen/> juni 2015.
7. Zie voor meer informatie: <http://burgerschapindeschool.nl/> en <http://downloads.slo.nl/Documenten/doelen-burgerschapsonderwijs-en-mensenrechteneducatie-voor-het-schoolcurriculum.pdf>
8. Zie o.a. de NJI erkenningen voor peer education programma's als Gelijk=Gelijk? en Tweede Wereldoorlog in Perspectief.

Hoe spelen maatschappelijke kwesties in het onderwijs?

Door recente actualiteiten en maatschappelijke ontwikkelingen is de noodzaak om gevoelige burgerschapskwesties binnen het basisonderwijs te bespreken sterker dan ooit.

“Ik hoorde laatst van een collega dat de aanslag in Parijs van 13 november aan de orde kwam in groep 3. Een leerling zei toen doodleuk: ‘Wat maakt dat nou uit... Zo’n aanslag in Parijs.’”
Leerkracht groep 7

2.1. Heikele burgerschapskwesties in het basisonderwijs

“Ik dacht dat alle joden duivelshoortjes hadden.”
Leerling uit groep 7

“Die vluchtelingen komen onze banen inpikken!”
Leerling uit groep 8

“Geert Wilders is de nieuwe Hitler!”
Leerling uit groep 5

Een aantal gevoelige burgerschapskwesties is vaak ter sprake zijn gekomen in de verkenning die ten grondslag ligt aan deze methodiek. Zo maken leerkrachten en schoolleiders zich zorgen over discriminatie, seksuele diversiteit, antisemitisme, radicalisering en polariserende actualiteiten zoals

de aanslagen in Europese hoofdsteden. Opvallend is dat deze kwesties ook al spelen bij leerlingen in zowel de onder- als bovenbouw van het primair onderwijs.

“Leerlingen in het basisonderwijs horen veel en begrijpen bijna alles. Ze kunnen goed sociaal wenselijk gedrag vertonen. Onderschat hierbij ook de vierjarige niet!”
Stagebegeleider primair onderwijs

Leerkrachten en schoolleiders uit het primair onderwijs en pabostudenten geven aan soms versteld te staan van hoeveel maatschappelijke ontwikkelingen en actualiteiten hun leerlingen meekrijgen. Hierbij geven leerkrachten aan dat leerlingen vaak de klok hebben horen luiden, maar niet weten waar de klepel hangt. Basisscholieren maken wat social media betreft vooral gebruik van Instagram en Snapchat, en krijgen via deze kanalen informatie en meningen over gevoelige burgerschapskwesties mee. Voor leerkrachten in het primair onderwijs is het niet altijd duidelijk wat hun leerlingen zien via social media, maar ze bemerken wel het effect: hun jonge en weinig kritische leerlingen herhalen de soms extreme opvattingen die ze via deze bronnen meekrijgen in hun klaslokaal.

“Sommige leerlingen uit groep 8 gaven aan dat ze het raar vonden dat er wel een minuut stilte voor Franse slachtoffers was na 13

november, maar niet voor slachtoffers in Beirut of de Palestijnse gebieden. Er waren ook leerlingen die het stom vonden dat mensen hun profielplaatjes in Franse vlaggen hadden veranderd. In deze hebben we de en/ en aanpak benadrukt: dat het zowel verschrikkelijk is voor de Franse, als voor de Libanese slachtoffers. Er was ook een aantal leerlingen die op social media hebben gelezen dat de Verenigde Staten achter de aanval zitten.”
Schoolleider van een basisschool

2.2. Uitdagingen bij het bespreken van burgerschapskwesties

Als het gaat om het bespreken van gevoelige burgerschapskwesties, geven leerkrachten aan dat het schoolbreed beleid vaak nog in de kinderschoenen staat. Leerkrachten noemen onder meer dat er vanuit de schoolleiding weinig wordt overlegd over bijvoorbeeld het bespreken van ingrijpende actualiteiten, zoals de aanslagen in Parijs. Ook is genoemd dat er weinig ruimte is voor docententeams om de invloed van burgerschapskwesties op leerlingen te kunnen bespreken. Structurele problematiek binnen en buiten de school (op politiek en maatschappelijk niveau) wordt daarbij vaak uitgelegd en behandeld als incidenten. Zo wordt onder andere genoemd dat consequente discriminatie door leerlingen onderling wordt behandeld als incidenteel pestgedrag. Het ontbreken van een breder gedragen visie op burgerschapskwesties

heeft als direct merkbaar gevolg dat er zowel in visie als in praktijk geen algemene koers bestaat, waar leerkrachten op kunnen varen. Het gebrek aan een algemene koers op school betekent dat het gesprek voeren met leerlingen over precare onderwerpen afhankelijk is van het initiatief van individuele leerkrachten. Deze verantwoordelijkheid is des te zwaarder voor jonge leerkrachten (in opleiding), omdat deze hun rol als morele opvoeder nog volop aan het ontwikkelen zijn.

“Op mijn school heb ik eens meegemaakt dat een boze ouder naar aanleiding van een les van één van mijn docenten verhaal kwam halen. Hij vond dat zijn zoon nog te jong was om seksuele voorlichting te krijgen, en dat hij dit zelf voor zijn rekening zou nemen als zijn zoon 16 was geworden. Als schoolleider zorg ik dan dat deze ouder bij mij terecht komt in plaats van bij de leerkracht. Ik heb hem toen duidelijk gemaakt dat ouders geen inspraak hebben op het lesprogramma.”
Schoolleider basisschool in Amsterdam

Een ‘wij-gevoel’, volgens ondervraagde leerkrachten en schoolleiding, vormt een voorwaarde om burgerschap integraal vorm te geven op scholen. Het ‘wij-gevoel’ heeft betrekking op de waarden die worden ondergeschreven vanuit de school, maar ook op de grenzen die worden gesteld als leerlingen over de schreef gaan in uitingen en gedrag.

Een andere factor die het bespreken van burgerschapskwesties bemoeilijkt is dat leerkrachten rekening moeten houden met de emotionele ontwikkeling van hun leerlingen en de verwachtingen van hun ouders: zijn leerlingen er al aan toe om te praten over maatschappelijke thema's als seksuele diversiteit of actualiteiten als de aanslagen in Parijs? De meeste leerkrachten geven aan dat zij het initiatief tot het voeren van gesprekken hierover overlaten aan de leerlingen. Alleen als deze in de les beginnen over recente aanslagen of burgerschapskwesties als seksuele diversiteit, gaan de leerkrachten hier het gesprek over aan. Hiermee willen deze leerkrachten voorkomen dat zij hun leerlingen confronteren met beelden, ideeën en actualiteiten waar zij nog niet aan toe zijn. Wel werd ook genoemd dat er gevaar schuilt in het niet initiëren van het gesprek over belangrijke burgerschapskwesties. De opmerkingen van je leerlingen afwachten kan er ook toe leiden dat je als docent overvallen wordt door de reactie van de klas. Of het kan juist zo zijn dat het volledig langs je leerlingen heen gaat en je een belangrijke aanleiding tot een goed gesprek over (wereld)burger-schap mist.

“Lang niet alles wat er gebeurt in de actualiteiten komt de belevingswereld van deze jonge leerlingen binnen. Wat ik zelf heel erg vond, was de reactie van mijn leerlingen

van groep 3, 4, 5 na de ‘Minder Marokkanen’ uitspraken van Geert Wilders. De ouders waren overstuurd, de kinderen waren in de war. Je merkte echt dat de leerlingen het helemaal niet goed konden plaatsen, maar zich wel geraakt voelden.”

Leerkracht combinatiegroep 3,4,5

Leerkrachten en schoolleiders geven aan dat de samenstelling van een klas het bespreken van bepaalde burgerschaps-thema's kan bemoeilijken. Onderwerpen als Zwarte Piet, Israël-Palestina en seksuele diversiteit hebben niet op alle leerlingen dezelfde impact. Daarbij geven leerkrachten aan dat zij het moeilijk vinden om op een constructieve en gevoelige manier om te gaan met etnische en religieuze minderheden én meerderheden in de klas, als gevoelige burgerschapskwesties aan de orde komen.

“Ik kan me best voorstellen dat leerkrachten in opleiding zenuwachtig zijn voor diverse scholen, door de beeldvorming dat dit zoveel moeilijker is. Maar de werkelijkheid is dat door het passend onderwijs, eigenlijk geen enkele school homogeen is. In elke klas zitten hoog- en laagbegaafde leerlingen, leerlingen met leerproblemen, et cetera. Het ligt veel complexer dan ‘zwarte’ versus ‘witte’ scholen.”

Schoolleider basisschool

Binnen het primair onderwijs klinkt over het algemeen dat het wenselijker is om harmonie in plaats van (positieve) confrontatie over burgerschapskwesties na te streven. Waar in het voortgezet onderwijs conflict over polariserende kwesties wordt gezien als een goed uitgangspunt voor een dialoog of discussie, speelt er bij basisschoolleerkrachten meer angst voor conflict over burgerschapskwesties. Zeker jonge leerkrachten die nog in opleiding zijn, geven aan dat zij de voorkeur geven aan overwegend autochtone klassen, omdat hier volgens hen minder conflict over burgerschapskwesties plaatsvindt.

“Ik wil heel graag op een school werken met een diverse leerlingenpopulatie, maar ik vrees dat ik daar nog niet bekwaam genoeg voor ben als ik straks klaar ben met de opleiding. Ik hoor ook van medestudenten dat werken op een diverse school, zeker als deze in een slechte buurt staat, garant staat voor een burn-out binnen korte termijn.”

Derdejaars student aan de pabo

Een andere belemmerende factor die wordt genoemd binnen het primair onderwijs is de korte concentratieboog van de leerlingen, zeker in de onderbouw. Leerkrachten geven aan dat een gesprek over gevoelige kwesties, waarmee juist nuance en duiding beoogd wordt, in zo'n geval kan leiden tot het versterken van ongenueanceerde of eenzijdige opvattingen. Een gezamenlijke, korte en

heldere terugblik op de dialoog is ook onmisbaar voor de leerlingen die weggedroomd zijn tijdens het gesprek.

2.3. De persoonlijke aanpak in het primair onderwijs

Wanneer basisschoolleerlingen harde en ongenueanceerde uitingen doen over burgerschapskwesties, ervaren hun leerkrachten een pijnlijke kloof, omdat ze zich niet herkennen in deze uitingen. Vaak is deze kloof te dichten door een beroep te doen op de persoonlijke band tussen leerkracht en leerling in het primair onderwijs. Leerkrachten in het primair onderwijs hebben een persoonlijkere band met hun leerlingen, en zijn het gewend om vanuit die persoonlijke band kwesties te bespreken met hun leerlingen. Zij zijn vanuit die persoonlijke benadering ook gewend om een beroep te kunnen doen op het inlevingsvermogen van hun leerlingen. Uit de verkenning zijn veel verhalen gekomen waaruit de flexibiliteit en het empathisch vermogen van deze leeftijdsgroep naar voren komt:

“Je kunt het heel persoonlijk maken als docent in het po. Bij Zwarte Piet vraag ik dan: zou het niet leuk zijn als dit een feest was dat voor alle kinderen leuk was? Dan antwoordden de leerlingen ja, en komen we er snel eensgezind uit dat je dan een Piet nodig hebt die voor iedereen leuk is.”

Leerkrachte groep 3,4,5, Amsterdam

“Na afloop van de aanslag van november in Parijs zei een leerling in groep 5: “Als ze nou iedereen doodschieten, hebben ze niemand meer om mee te spelen.” In groep 6/7 werd een Franse vlag van lego gebouwd. In groep 8 werd er een mooie opdracht uitgevoerd, waarin de leerlingen een verhaal moesten schrijven alsof hun oudere broer of zus aanwezig was geweest bij het concert waar vrijdag een aanslag op werd gepleegd. Op deze manier werden de leerlingen gestuurd richting een bepaald perspectief, en werd er een beroep op hun inlevingsvermogen gedaan.”

Directeur van een basisschool

In het geval van harde uitlatingen over joden, de vluchtelingen-crisis of seksuele diversiteit geven leerkrachten van het primair onderwijs echter aan dat zij niet altijd meer een appèl kunnen doen op hun persoonlijke band met de leerlingen, of op hun inlevingsvermogen. De vertrouwelijke, warme band tussen leerkracht en leerlingen loopt bij dit soort uitlatingen van leerlingen een flinke deuk op. Leerkrachten geven aan dat hun gebruikelijke aanpak tekort schiet bij dit soort extreme uitingen.

De studenten van de pabo en de leerkrachten die binnen het primair onderwijs werken, zijn in vergelijking met docenten in het voortgezet onderwijs tevreden met hun vaardigheden om klassikale gesprekken

vorm te geven en te begeleiden. Ook geven zij aan dat zij pedagogisch sterk zijn, en vaak een appèl te kunnen doen op het inlevingsvermogen van hun leerlingen. Deze vaardigheden werken goed binnen een specifieke context, en worden door leerkrachten toegepast op ‘reguliere’ problematiek zoals gescheiden ouders of pestgedrag. Om deze gesprekken en vaardigheden toe te passen op controversiële actualiteiten en maatschappelijke thema's is volgens leerkrachten en schoolleiders in het primair onderwijs veel lastiger, ook omdat zij niet altijd goed zicht hebben op de leefwereld van hun leerlingen.

“Stel dat leerlingen zeggen “Er moet een bom op elke azc.” Dan heeft het geen nut om te zeggen: Maar hoe zou jij je voelen als je huis en haard moest verlaten? Dat heeft geen impact. Welke stappen zet je dan voordat je leerlingen ertoe kan bewegen om zich in te leven? 50% is daar vatbaar voor, 50% ook echt niet.”

Derdejaars studente aan de pabo

Om leerkrachten (in opleiding) ondersteuning te bieden bij deze uitdagingen, is de methodiekbeschrijving ‘Dialoog als burgerschapsinstrument’ ontwikkeld. In het volgende hoofdstuk wordt toegelicht hoe onderstaande elementen uit de peer education methode kunnen worden ingezet in het klaslokaal om de dialoog over gevoelige

burgerschapskwesties aan te gaan:

- Een constructief gesprek voeren met leerlingen over onderwerpen die gelden als controversieel of taboe.
- Op authentieke wijze het gesprek aangaan vanuit de belevingswereld van leerlingen.
- De leerlingen actief betrekken bij de thematiek door middel van persoonlijke identificatie en dilemma's.
- De leerling als expert centraal stellen en deze actief bevragen en spiegelen. Het (selectief) delen van persoonlijke verhalen.
- Het gesprek tussen jongeren onderling faciliteren in plaats van tussen leerkracht en de klas.
- Het verbreden van het wereldbeeld van leerlingen door het gebruik van perspectiefwisselingen.
- Met leerlingen reflecteren op het gevoerde gesprek.

Deze methodiek richt zich op het voeren van een open dialoog met leerlingen over burgerschapskwesties en controversiële actualiteiten. Maar wat is een open dialoog? Mogen jouw leerlingen wat jou betreft alles zeggen, of houd je bepaalde grenzen aan? Voordat je het gesprek met leerlingen aangaat over controversiële kwesties, zoals seksuele diversiteit, is het belangrijk om te weten hoe je er zelf in staat.⁹ Verwacht je bijvoorbeeld dat je leerlingen seksuele

diversiteit actief accepteren, of vind je het prima als zij seksuele diversiteit op persoonlijk vlak afwijzen? Daarbij komt natuurlijk ook kijken dat bepaalde thema's je persoonlijk kunnen raken, waardoor je persoonlijker betrokken bent bij de gesprekken met je leerlingen. In dat geval kan het moeilijk zijn om leerlingen uit te nodigen om al hun vooroordelen over gevoelige burgerschapskwesties op tafel te gooien.

Oefening: Waardebepaling – waar sta jij?

Aan de hand van onderstaande stellingen kun je verkennen wat jouw persoonlijke grenzen zijn binnen de dialoog.

Eens of oneens?

- Belangrijke actualiteiten, zoals aanslagen in Europese hoofdsteden, moeten altijd besproken worden met leerlingen.
- Als leerlingen extreemrechtse uitspraken doen, moeten leerkrachten neutraal blijven.
- Leerlingen en leerkrachten die seksuele diversiteit onacceptabel vinden, mogen daarvoor uitkomen.
- Ik vind het belangrijk dat mijn leerlingen zich empathisch uiten, bijvoorbeeld richting asielzoekers.

Gebruik bovenstaande waardebeoordeling om in kaart te brengen waar jouw grenzen, waarden en blinde vlekken liggen in de

dialoog met leerlingen. Je kunt deze oefening alleen doen, maar het geniet de voorkeur om zo'n oefening te doen met collega's of medestudenten. Als je de waardebeoordeling met een groep doet, kun je bijvoorbeeld de ruimte verdelen in eens en oneens, en de deelnemers uitdagen om zich zelf te positioneren op de schaal van eens tot oneens. Het werkt erg inspirerend om te zien hoezeer mensen verschillen van opvattingen, en verhelderend om je eigen standpunt ten opzichte van burgerschapskwesties te formuleren.

Oefening voor leerkrachten (in opleiding)

Welke gevoelige burgerschapskwesties spelen op je (stage)school? Hoe sta je daar zelf in? Bedenk een vijftal stellingen over de burgerschapskwesties die spelen op jouw (stage) school, waarmee je de dialoog met je collega's kunt voeren over burgerschap op jouw school. Gebruik bovenstaande waardebeoordelingsoefening om over deze zelfbedachte stellingen in gesprek te gaan.

9. School en Veiligheid biedt de training 'Je hebt makkelijk praten' aan, waarin de nadruk onder meer ligt op vormgeven van je rol als docent bij 'teachable moments' rondom maatschappelijke kwesties. <http://www.schoolenveiligheid.nl/wp-content/uploads/2016/01/Programma-training-maatschappelijke-onderwerpen.pdf>

Vertaling naar de lespraktijk

3.1. Inleiding

De dialoog met je leerlingen aangaan over gevoelige burgerschapskwesties kent volgens deze methodiekbeschrijving een drietal fases. Binnen de dialoog ben je als leerkracht een gesprekspartner van je leerlingen, maar per fase verschilt het hoe je deze rol invulling kunt geven.

In dit hoofdstuk wordt per gespreksfase een aantal aanbevelingen uit de praktijk uitgelegd, waarmee je de dialoog kunt vormgeven. Aan het einde van elke gespreksfase wordt ook een aantal oefeningen gegeven, waarmee je jezelf kunt bekwamen in deze rol, en werkvormen die je in kunt zetten bij je leerlingen.

Fase	Aanbevelingen	Oefeningen voor leerkrachten (in opleiding)	Werkvormen voor leerlingen
1. Nodig je leerlingen uit voor de dialoog	<ul style="list-style-type: none"> • Ontken het wereldbeeld van je leerlingen niet • Houd het gesprek open • Betrek de hele klas bij het gesprek door je kwetsbaar op te stellen • Bevraag leerlingen actief over hun emoties en gedachten 	<ul style="list-style-type: none"> • Opschorten eigen oordeel • Toepassen aanbevelingen op casus • Oefenen met bedenken goede stellingen voor stellingenspel en carrouseldebat 	<ul style="list-style-type: none"> • Stellingenspel • Carrouseldebat
2. Laat je leerlingen verschillende perspectieven innemen	<ul style="list-style-type: none"> • Pas je aanpak als procesbegeleider aan op de startsituatie in de klas • Leg de focus van het gesprek op de meningen en ideeën van je leerlingen, waarbij je de hele klas betreft bij het stellen en beantwoorden van vragen • Geef expliciet de ruimte aan diversiteit aan meningen en ideeën in de klas • Verbreed het wereldbeeld van leerlingen. • Ga waar nodig de positieve confrontatie aan 	<ul style="list-style-type: none"> • Aanleggen beeldmateriaalbibliotheek • Toepassen aanbevelingen op casus 	<ul style="list-style-type: none"> • Petje op, petje af
3. Reflecteer gezamenlijk	<ul style="list-style-type: none"> • Zorg dat er altijd ruimte is om het gesprek goed af te sluiten • Laat zien dat andere opvattingen ideeën niet problematisch zijn, en dat verschillen daartussen mogen bestaan • Reflecteer na afloop met je stagebegeleider, en de studenten, collega of directie 	<ul style="list-style-type: none"> • Gebruik de aanbevelingen uit 'Dialoog als burgerschapsinstrument' om de dialoog met collega's of medestudenten over controversiële burgerschapskwesties vorm te geven. • Bedenk een reflectiewerkvorm die verschillende intelligenties uitdaagt 	<ul style="list-style-type: none"> • Reflecteer d.m.v. woordweb • Reflectietekening • Betoog schrijven

Tien minuten variant

Het kan zijn dat de leerkracht over te weinig tijd beschikt om bovenstaand schema aan te houden. In deze gevallen kan het raadzaam zijn om de volgende 'tien minuten' variant aan te houden, waarmee de angst voor pijnlijke situaties kan worden gehaald, en binnen tien minuten de opvattingen van leerlingen kunnen worden getoetst aan andere perspectieven en aan de grondwet.

Fase 0: Waar sta ik?

“Leerkrachten hunkeren ernaar om vanuit hun idealen les te geven. Niet alleen vanuit meetbare opbrengst! Door als leerkracht dicht bij jezelf te blijven en authentiek te zijn, kun je diepe, spontane en natuurlijke gesprekken voeren met leerlingen uit alle culturen, met verschillende levensopvattingen. Daarom is het noodzakelijk dat een leerkracht zich laat zien, en goed van zichzelf weet waar hij of zij voor staat. Alleen als je dit doet, kun je leerlingen bereiken – of deze nou in het primair onderwijs zitten of in het voortgezet onderwijs. Door je te laten zien, zeg je als leerkracht: “Ik spreek me nadrukkelijk uit, dus jij mag dat ook.” Hiermee ga je het avontuur met elkaar aan, en dit leidt uiteindelijk tot meer begrip van elkaar en wederzijds respect.”

Henk Swart, beleidsadviseur Katholieke Pabo Zwolle

Fase 1

Ontken het wereldbeeld van je leerlingen niet.

- Herhaal in je eigen woorden wat er is gezegd.
- Vraag of je dat goed begrepen hebt
- Reageer:
 - Als het gesprek wel verder vervolg kan krijgen, vraag om toelichting: “Kun je dit uitleggen?”
 - Vraag om informatiebronnen: “Waar heb je dit gehoord, gezien of gelezen?”

Bevraag leerlingen actief

“Hoe denk je hierover?”, “Leg uit?”, “Denken andere leerlingen hier anders over?”, “Ben je hier zelf weleens mee in aanraking gekomen?”, “Zijn er mensen die hier anders over denken?”

- Probeer een antwoord te krijgen op de vraag: Waarom raakt deze kwestie je leerlingen (niet)?
- Besef vanuit een pedagogisch standpunt dat leerlingen zich in een ontwikkelfase bevinden.

Fase 2

Leg de focus op de meningen en ideeën van je leerlingen, betrek de hele klas bij het gesprek en geef ze de kans om elkaar te corrigeren of aan te vullen:

“Denkt iemand hier anders over?”, “Kan iemand zich voorstellen dat iemand hier totaal anders over denkt?”, “Ken je andere opvattingen om je heen?”, “Of uit de politiek,

de krant, of van tv of internet?”

Ga waar nodig op positieve wijze de confrontatie aan.

“Is dit hetzelfde als...?”, “Hoe verhoudt zich dit tot de vrijheid van...?”, “Wat zou het voor gevolgen hebben als iedereen/niemand zo zou denken?”

- Let erop of het gesprek door één of meer leerlingen wordt gedomineerd.
- Gebruik botsingen om leerlingen iets bij te brengen en te ondersteunen in hun ontwikkeling.

Fase 3

Zorg dat er altijd ruimte is om het gesprek positief af te sluiten, en benoem dat verschillende perspectieven en opvattingen naast elkaar bestaan.

- Let er bij de afronding van het gesprek op of er leerlingen zijn die zich buitenspel gezet voelen.
- Bedank de klas voor openheid en inbreng.
- Reflecteer na afloop op het gesprek: Moesten je leerlingen stoom afblazen of is er iets meer aan de hand? Vertaal zorgen en structurele vragen van je leerlingen naar collega's of bespreek deze met je directie. Overleg hoe en wanneer dit gesprek vervolg kan krijgen.

3.2. Fase 1: Nodig je leerlingen uit voor de dialoog

In de eerste fase van de dialoog kun je als leerkracht:

- Je leerlingen actief uitnodigen om de dialoog aan te gaan. Dit kan door zonder oordeel de opvattingen van je leerlingen te bevragen, of door zelf het initiatief te nemen om bepaalde kwesties aan te snijden in het klaslokaal.
- Jezelf als persoon tonen in het contact met het kind. Door je persoonlijk en kwetsbaar op te stellen, kun je in open gesprek met je leerlingen een voorzetje geven. Sommige thematiek of onderwerpen roepen bij leerkrachten sterke emoties op, bijvoorbeeld omdat deze direct raken aan hun achtergrond of identiteit. Als de mening van leerlingen lijnrecht tegenover die van jou staat of je persoonlijk raakt, kun je de neiging hebben om een harde norm te stellen op het moment dat leerlingen zich hard uitlaten. Expliciteer daarom duidelijk je grenzen naar leerlingen toe, maar houd het gesprek open en bedenk dat leerlingen zich nog aan het ontwikkelen zijn.
- Een veilige sfeer creëren waarin het leerlingen duidelijk wordt dat je geïnteresseerd bent in hun opvattingen en meningen, en waarin zij verwacht worden respectvol naar elkaar te luisteren en elkaar te bevragen. Hierbij past ook het

stellen van een milde (non-verbale) norm als leerlingen grensoverschrijdend gedrag vertonen.

Aanbevelingen

Ontken het wereldbeeld van je leerlingen niet

Als leerkracht kan je schrikken van de uitspraken en opvattingen van je leerlingen. Soms staan jouw opvattingen lijnrecht tegenover die van je leerling of merk je dat jullie wereldbeelden ver van elkaar afstaan. Het kan in zo'n geval contraproductief zijn om een discussie aan te gaan met deze leerling, en hem of haar met feiten te overtuigen dat jouw visie op het vraagstuk juist(er) is. Het ontkennen van het wereldbeeld van kinderen en jongeren biedt geen stevige basis voor een open gesprek waarin de leerling zijn of haar opvattingen kan spiegelen aan die van anderen. In de praktijk verzanden leerkracht en leerling dan in een patstelling waar niemand wijzer van wordt, en waarbij het gevaar ook is dat de rest van de leerlingen zich niet bij het gesprek betrokken voelt. Houd in plaats daarvan het gesprek open door te erkennen dat deze leerling(en) een bepaalde mening hebben. Neem de volgende stappen:

- Herhaal in je eigen woorden wat er is gezegd;
- Vraag of je dat goed begrepen hebt;

- Vraag om toelichting: “Kun je dit uitleggen?” Vraag om informatiebronnen: “Waar heb je dit gehoord, gezien of gelezen?”;
- Als er sprake is van grensoverschrijdend gedrag, geef aan waarom daar een grens ligt en neem zo nodig maatregelen.

“Toen ik vorig jaar stage liep in groep 8, schrok ik van de vluchtelingenhaat van de leerlingen. Zij kregen veel negatieve geluiden mee vanuit thuis, en hitsten elkaar op om hardere en hardere dingen te zeggen over de vluchtelingen: dat ze alle banen in zouden pikken, dat Nederland vol was. In het geval van deze klas leidde dit zelfs tot geweld. Een aantal leerlingen uit de klas had een baksteen door de ruit van een asielzoekersopvangcentrum gegooid. De volgende schooldag gaf de meester van de groep een donderpreek aan de hele klas. Ik heb toen mijn mond gehouden, maar ik vroeg me wel af wat de leerlingen hadden gezegd als ze open waren ondervraagd over hun motieven voor deze daad, en überhaupt over hun houding ten opzichte van asielzoekers.”

Derdejaars studente pabo

Houd het gesprek open

Een open gesprek over heikele kwesties voeren is wenselijk, maar voor leerkrachten is het ook belangrijk om normen te stellen, immers spelen zij een onmisbare rol in de

socialisering en ontwikkeling van hun leerlingen. Leerkrachten houden de regels van hun klaslokaal aan en roepen leerlingen terug als zij over de schreef gaan. Toch is het daarbij wel raadzaam om geen harde norm te stellen bij het horen van opmerkingen of meningen van leerlingen die je aanstootgevend vindt. Het is goed om aan te geven waar de grenzen liggen en dat je schrikt van uitspraken van leerlingen, maar probeer daarbij ik-boodschappen te gebruiken. In plaats van “Dat kan echt niet, dat je dit zo zegt.” kan het constructiever zijn om bijvoorbeeld “Ik vind het best moeilijk om te horen dat je er zo over denkt.” te zeggen. Hiermee voorkom je dat je leerling denkt dat je hem of haar afwijst op de persoon, in plaats van op de inhoud van de opmerking.

Hier speelt ook de overweging of je (klassikaal) op de leerling in wilt gaan op dat moment: vraagt de opmerking/uitlating/vraag om een uitgebreider gesprek of is deze slechts provocatief of als afleiding van de les bedoeld? Wanneer wel ingegaan wordt op een opmerking, is het in ieder geval belangrijk om bovenstaande houding in overweging te nemen. Zo wordt vermeden dat een (in)concrete vraag van een leerling af wordt geslagen, en daarmee een interessant gesprek over burgerschapskwes- ties afgekapt wordt. Als kinderen geen ruimte krijgen om hun eigen opvattingen te spiegelen of te bespreken, bereik je misschien

wel dat deze niet meer geuit worden, maar daarmee tevens dat de leerlingen niet de kans krijgt om zijn of haar attitude onder de loep te nemen of te veranderen. Ook krijg je zo geen zicht of het perspectief van deze leerling breder gedragen of gevoeld wordt door klasgenoten.

Door als leerkracht geen ruimte te bieden voor afwijkende meningen, wordt een sfeer van sociale wenselijkheid rondom gevoelige thema’s gecreëerd. Een gevolg hiervan kan ook zijn dat jongeren met een van de (sociaal-maatschappelijke) norm afwijkende mening zich niet meer uiten en slechts in gesprek gaan met degenen die hun visie delen. Probeer daarom altijd door te vragen zonder in de aanval te gaan: Waarom denken leerlingen dit?

Aan deze aanpak zitten uiteraard ook grenzen, bijvoorbeeld in het geval van belediging van klasgenoten en discriminatie is het belangrijk een grens te stellen, zowel voor de leerling in kwestie als voor de rest van de klas. Neem maatregelen, en leg goed uit waarom je die op dat moment neemt. Het straffen of terechtwijzen van één leerling uit de klas, maakt nog niet dat het probleem is opgelost. Zorg daarom voor een gepland vervolggelak waarin de inhoud van de opmerking in een breder thema wordt geplaatst. Als een leerling bijvoorbeeld discriminerende opmerkingen

maakt, kun je zeggen: “Ik wil hier graag later met jullie over in gesprek.” Als dat moment is aangebroken, kun je de opmerking van de leerling in een breder kader plaatsen door een les/dialog op te hangen aan het thema ‘gelijkheid tussen mensen’. Verwijs hierbij niet expliciet naar de opmerkingen die de aanleiding vormden voor deze dialoog.

Betrek de hele klas bij het gesprek door je kwetsbaar op te stellen

De aanbeveling om je kwetsbaar op te stellen is vaak heel succesvol in de praktijk, maar kan moeilijk zijn voor leerkrachten. Sommige ervaringen met maatschappelijke kwesties kunnen als leerkracht lastig zijn om te delen met je leerlingen. Het is als leerkracht minder voor de hand liggend, omdat je rekening moet houden met je positie in- en verhouding met de klas. Zeker als de sfeer in je klas onveilig is, kan het moeilijk zijn om in het gesprek je eigen ervaringen, ideeën en twijfels te delen met je leerlingen. Toch is er veel voor te zeggen om, als je een open houding van je leerlingen verwacht, zelf een voorzetje te geven, om het gesprek op gang te brengen of uit te diepen. Wat je deelt hoeft niet groot te zijn, maar leerlingen zijn altijd benieuwd naar de persoon achter hun leerkracht. Als er een link is met de burgerschapskwes- ties die besproken worden, kun je delen welke actualiteiten je raken, of welke kwesties in

jouw omgeving spelen. Je kunt je eigen (vroegere) misvattingen en twijfels delen, of bepaalde verhalen uit je eigen schooltijd gebruiken als ijsbreker. Zeker in een klas waar het gesprek over burgerschapskwes- ties moeilijk op gang komt, kan deze houding een wederkerigheid aan openheid bewerkstelligen.

“Als een leerling iets lulligs zegt over homo- seksuelen, begin ik over mijn lesbische vriendin Christine, die ze inmiddels van mijn verhalen kennen. Ik zeg dan bijvoorbeeld: “Nou jongens, dat zou Christine helemaal niet leuk vinden om te horen.” Dan komen leerlingen snel terug op hun eerdere opmerkingen.”

Leerkracht groep 5, Amsterdam

Door jezelf persoonlijk op te stellen, en een verhaal te delen, kun je ook gemakkelijker de hele klas betrekken bij het gesprek. Als één leerling iets controversieels zegt, kan het onveilig voelen om andere leerlingen daar op te laten reageren. Door iets persoonlijks te delen, kun je vervolgens ook een bredere vraag naar aanleiding van de eerdere opmerking stellen aan de hele klas. Hiermee voorkom je dat je één op één met een leerling in gesprek gaat.

Bevraag leerlingen actief over hun emoties en gedachten
Binnen deze methodiek staat de dialoog

centraal. Het doel van het gesprek is niet om elkaar te overtuigen, maar om elkaar constructief te ondervragen en verschillende perspectieven naast elkaar te zetten. Elementen uit de Socratische methode van gespreksvoering zijn dan ook essentiële onderdelen van deze methodiek geworden. Hierbij is het gesprek gericht op het verwoorden –en gespiegeld krijgen- van de eigen opvatting en mening, inleven in andere perspectieven en het opschorten van oordelen. Door de opvattingen van de leerlingen centraal te stellen, worden zij in de expertrol gezet, en dragen zij zo verantwoordelijkheid voor het gesprek. Om je leerlingen te laten wennen aan deze rol, kun je de volgende vragen stellen:

- Hoe denk je hierover?
- Waarom denk je dat?
- Wie denken hier anders over? Waarom?
- Hoe zou het zijn om dit zelf mee te maken?
- Wat zou jij doen als je de baas was?

Analyseer je klas

Door over bepaalde burgerschapskwes- ties te beginnen in het klaslokaal, geven leerlingen aan dat zij hun ideeën of kennis aan jou willen spiegelen. Dit kunnen leerlingen ook op non-verbale manieren initiëren, bijvoorbeeld door het bouwen van een Franse vlag met lego naar aanleiding van de aanslagen in Parijs van 2015. Hierbij is het goed om te inventariseren wat je leerlingen zoeken.

Het kan zijn dat ze zich tot hun leerkracht richten omdat ze zoeken naar meer informatie, of dat zij hun eigen attitude of een houding ten opzichte van een burgerschapskwes- tie aan jou willen voorleggen. Sommige leerlingen zoeken ook geruststelling bij hun leerkracht op deze momenten. Zowel voorafgaand als na afronding van deze fase van het gesprek, is het belangrijk om met open blik te inventariseren wat er speelt in je klas. Dat een leerkracht een vertrouwens- band met de klas heeft, kennis heeft van hun etnische en religieuze achtergrond, weet wat ze bezighoudt en hoe zij persoonlijk tegen verschillende thema’s aankijkt kan een mooi uitgangspunt zijn voor een gesprek, maar kan ook een struikelblok vormen. Dit omdat het in het voeren van een gesprek over burgerschapskwes- ties contraproductief kan zijn om als leerkracht aannames over opvattingen van de groep of het individu te hebben. Om dit te voorkomen kan het handig zijn om (jezelf of je leerlingen) de volgende vragen te stellen, zodat je het gesprek kunt laten aansluiten op de behoeften van je leerlingen.

- Hoe speelt het onderwerp?
- Waarom raakt dit (een deel van) je leerlingen (niet)?
- Hebben leerlingen kennisbehoefte, willen ze hun ei kwijt of willen ze spiegelen?
- Welke bronnen gebruiken je leerlingen, en zit hier een discrepantie in met de jouwe?
- Wat is de visie van de ouders van je

leerlingen op het bespreken van deze burgerschapskwestie? Wil je ze vooraf op de hoogte hiervan stellen?

- Wat is de visie van mijn school/werkomgeving op deze burgerschapskwestie?

Oefeningen voor leerkrachten (in opleiding) en werkvormen voor in het klaslokaal

Welke oefeningen kun je inzetten om dit element van het gesprek te oefenen, en welke werkvormen kun je direct inzetten in het klaslokaal? Zie bijlage 1 voor de uitgewerkte vorm van deze oefeningen en voor de casussen.

Oefeningen leerkracht (in opleiding)

- Veel gesprekken over burgerschapskwesties krijgen de vorm van een debat, waarbij conflicterende meningen met elkaar de strijd aangaan. Het kan echter ook inzichtelijk zijn om een Socratisch dialoog te voeren, waarin de nadruk niet ligt op het verkondigen van je eigen mening, maar op het kritisch en constructief ondervragen van een ander. De oefening ‘Opschorten van je eigen oordeel’ is geschikt om te oefenen met het plaatsen van de ander in de expertrol, door zelf alleen maar vragen te stellen.
- Het is niet eenvoudig om prikkelende, heldere stellingen voor het stellingenspel of een carrouseldebat te bedenken. Werk aan de hand van casuïstiek aan deze vaardigheden.

- Pas de aanbevelingen van de eerste gespreksfase toe op de casus ‘Seksuele diversiteit’. Dit kan door middel van overleg in duo’s, individuele reflectie of door middel van een rollenspel.

Werkvormen voor in het klaslokaal

Het stellingenspel is een energieke manier om je hele klas te betrekken bij een gesprek over gevoelige burgerschapskwesties. Door je letterlijk te positioneren ten opzichte van bepaalde kwesties, krijg je als docent ook goed zicht op wat er in je klas leeft.

Met een carrouseldebat worden zowel rationele als emotionele argumenten bedacht om zich in te kunnen leven in het opgelegde standpunt. Omdat leerlingen zich ook moeten inleven in perspectieven die lijnrecht tegenover die van hen staan, wordt het inlevingsvermogen getriggerd.

3.3. Fase 2: Laat je leerlingen verschillende perspectieven innemen

In de tweede fase van de dialoog kun je als leerkracht:

- Je leerlingen uitnodigen om verschillende perspectieven in te nemen. Door ze (elkaar) actief te (laten) bevragen en verhalen en filmpjes in te zetten, doe je een appèl op het inlevingsvermogen van je leerlingen, en zien zij in dat er een spectrum aan verschillende perspectieven bestaan.

- Zelf een faciliterende rol innemen, door jezelf te zien als begeleider van je leerlingen in hun proces van meningsvorming, in plaats van voornamelijk als inhoudelijk expert. Dat betekent dat je in deze fase zelf een stapje terugdoet, en de focus legt op je leerlingen door ze te stimuleren om elkaar te bevragen en te nuanceren. Zo leren zij hoe zij een betekenisvolle en waardenrijke dialoog met elkaar vorm kunnen geven. Let hier op dat je waakt voor het delen van je eigen ideeën. In deze fase van het gesprek staan de ideeën van de leerlingen centraal. Het is krachtiger als de leerlingen de kans krijgen om elkaar te corrigeren of te nuanceren. Benadruk dat jij vooral benieuwd bent naar de mening van de leerlingen en stel jezelf (inhoudelijk) meer op de achtergrond. Ook je leerlingen hebben vaardigheden nodig om de dialoog op een constructieve manier te voeren.

“Er zijn veel kinderen en jongeren die nog weinig ervaring hebben met het vormen van een gedegen mening. Door te realiseren dat dit voor jongeren een proces is, trek ik het mij minder persoonlijk aan op het moment dat leerlingen zich grof uitlaten over een onderwerp, ook als het een thema is dat mij persoonlijk raakt.”

Maryam, peer educator

Wat is een dialoog?

Een dialoog is een gesprek tussen twee of meer personen of partijen. Evenwicht in het gesprek is van belang bij een dialoog: alle partijen komen in de dialoog evenwaardig aan bod en hebben de kans hun standpunt of gevoelens naar voren te brengen. Daarnaast is het doel van de dialoog ook verrijking, omdat je van de ander iets leert of omdat er de tijd is genomen goed naar elkaar te luisteren.

Het kan even wennen zijn voor leerlingen om met elkaar in dialoog te gaan over maatschappelijke kwesties, omdat dit soort gesprekken vaak eerder in de vorm van een discussie of een debat worden gevoerd. Het is dan ook handig om met je leerlingen te bespreken wat een dialoog is, en welke vaardigheden daarbij horen.

Vertel aan je leerlingen dat de dialoog een aparte manier van met elkaar praten is:¹⁰

- Je hoeft niemand te overtuigen van je eigen mening.
- Stel open vragen vanuit oprechte nieuwsgierigheid.
- Spreek vanuit je eigen perspectief en ervaringen.

Elke dialoog begint met het stellen van een prikkelende, overkoepelende vraag, die voor alle deelnemers van de dialoog relevant en interessant is. Stel dat één van je

leerlingen een harde, ongenueanceerde opmerking heeft gemaakt over de Zwarte Piet discussie. In de eerste fase van het gesprek heb je door middel van stellingen en/of een carrouseldebat leerlingen uitgedaagd om hun mening hierover te delen en te beargumenteren. In de tweede fase van het gesprek kun je zoeken naar een achterliggende thema van de Zwarte Piet discussie. Een overkoepelende vraag die het gesprek op een hoger plan kan trekken zou bijvoorbeeld zijn: “Moet er binnen een democratie altijd geluisterd worden naar de stem van minderheden?”, of “Is het mogelijk om een feest te bedenken dat voor iedereen leuk is?” Als je de vraag “Moet Zwarte Piet worden afgeschaft?” stelt, herhalen je leerlingen waarschijnlijk hun ideeën van de eerste fase van het gesprek.

Tips:

- Een belangrijke voorwaarde voor de dialoog is een veilige sfeer in de klas. Als deze ontbreekt, is het beter om eerst te werken aan de veiligheid, voordat burgerschapskwesties worden besproken.
- Zorg dat het klaslokaal ingericht is op een gelijkwaardige dialoog. Zet bijvoorbeeld de stoelen in een kring en neem daar zelf ook in plaats.
- Spreek duidelijke spelregels af met je leerlingen. Hierbij kun je denken aan:
 - Niet schelden of op de man spelen

- Laat elkaar uitspreken
- Als je wil reageren, pas dan LSD (luisteren, samenvatten, doorvragen) of ASR (aanwijzen, samenvatten, reageren) toe.

Aanbevelingen

Pas je aanpak als procesbegeleider aan op de startsituatie in je klas

Je neemt een andere rol binnen de dialoog in bij leerlingen die zich erg emotioneel betrokken voelen bij de thematiek, dan bij leerlingen die de thematiek afstandelijker beleven. Bij het stellen van vragen worden drie niveaus onderscheiden. Vragen kunnen worden gesteld van binnen naar buiten (van de persoon, via de omgeving, naar maatschappij) of andersom. Als een klas erg geschrokken is na de aanslag op de redactie van Charlie Hebdo, is het raadzaam om vanuit die emotie te gaan vragen, dus van binnen naar buiten. Om hier gelijk het gesprek te trekken richting de (grenzen van de) vrijheid van meningsuiting, is nog niet zo constructief, omdat leerlingen eerst hun hart willen luchten. Als een klas zich echter weinig geïnteresseerd opstelt richting bijvoorbeeld het lot van bootvluchtelingen in de Middellandse Zee, is het beter om vanuit het abstracte naar het persoonlijke

10. Voor meer informatie over de dialoogvaardigheden die je leerlingen nodig hebben, zie: <http://huisvanerasmus.nl/wp-content/uploads/2012/07/docenthandleiding-voeren-van-een-dialoog-compilatie.pdf>

toe te werken met je vragen. Door niet onmiddellijk inlevingsvermogen te eisen van je leerlingen, maar de thematiek in een maatschappelijke context te plaatsen, kun je stapsgewijs richting het persoonlijke aspect toe gaan.

Struikelblok

Als er een leerling veel verstand heeft van het onderwerp, of erg gepassioneerd daarover is, heb je kans dat het gesprek verzandt in een één op één discussie tussen jezelf en de leerling. Je kunt dit ondervangen door tegen de leerling in kwestie te zeggen dat je blij bent met zijn of haar inbreng, maar ook benieuwd bent naar andere opvattingen. Als andere leerlingen dit lastig vinden, is dit een goed moment in het gesprek om leerlingen een Denken, Delen, Uitwisselen oefening te laten doen, waardoor alle leerlingen de kans krijgen om hun mening of argumenten te formuleren.

Leg de focus van het gesprek op de meningen en ideeën van je leerlingen, waarbij je de hele klas betreft bij het stellen en beantwoorden van vragen

Zeker als je een goede band met je klas hebt, vinden leerlingen het erg belangrijk en interessant om te weten wat jij vindt van

een bepaalde kwestie. Tijdens een gesprek over lastige thematiek is de kans dan ook groot dat de leerlingen zich tot jou wenden om je te vragen naar jouw mening. Hierbij is het niet nodig om neutraal te zijn, zeker als dit niet past bij de manier waarop jij je tot je leerlingen verhoudt. Wel is het in deze fase van het gesprek handig om aan te geven dat je graag wilt weten wat je leerlingen vinden en je ze daarom veel vragen gaat stellen. Ga steeds door op de uitlatingen van je leerlingen door het terug te leggen in de klas, en door leerlingen op elkaar te laten reageren.

Leerlingen zijn op de basisschool nog vol op bezig met het ontwikkelen van hun mening en visie op de wereld om hen heen. Een groot deel van deze ontwikkeling baseren zij op de mening van hun omgeving. Leerlingen zijn in het vormen van hun mening constant op zoek naar rolmodellen. Deze vinden zij in klasgenoten, familie maar ook in jou als leerkracht. Het is goed om te benoemen aan je leerlingen dat het niet erg is als ze niet helemaal zeker weten hoe ze ergens over denken. Nodig ze uit om hardop te benoemen wat ze ‘misschien’, of ‘een beetje’ vinden, zodat jullie samen kunnen onderzoeken of dat klopt.

Door leerlingen elkaar kritische vragen te laten stellen, komen ze gezamenlijk tot inzichten die veel meer indruk maken dan

hetzelfde inzicht vanuit hun leerkracht. Tot zo’n inzicht komen kan een lange weg zijn, die gepaard kan gaan met schokkende uitspraken en hoogoplopende emoties. Blijf ook hier in je rol van procesbegeleider, benoem de emoties van leerlingen en welke punten ze maken. Nodig alle leerlingen uit om in te gaan op de vragen en opmerkingen, en geef ze de kans om elkaar te corrigeren of aan te vullen. Stel bijvoorbeeld de volgende vragen:

- “Denkt iemand hier anders over?”
- “Kan iemand zich voorstellen dat iemand hier totaal anders over denkt?”
- “Wat zou je aan zo iemand willen vragen?”
- “Hoor je wel eens mensen die hier anders over denken? Wat zeggen zij dan? Van thuis, via social media of van tv of internet?”

Het kan voor deze leeftijdsgroep heel goed zijn om de vragen klein en dicht bij huis te houden, zoals in het volgende voorbeeld naar voren komt:

“Toen het ging over vluchtelingen, zei een leerling: “Ik vind het hier een beetje vol.” De docent heeft toen met de hele klas lijstjes gemaakt: wie heeft een tuin? Wie heeft een vrij huis? Wie heeft een garage? En een eigen slaapkamer? Naar aanleiding van de antwoorden van de leerlingen concludeerde iedereen dat het misschien niet zo vol is.”

Locatieleider op een basisschool

Struikelblok

Leerlingen zijn het niet altijd gewend om op deze manier hun mening te geven of goed naar elkaar te luisteren. Dat kan ertoe leiden dat een gesprek over burgerschapskwesties snel spaak loopt, omdat leerlingen niet inhoudelijk op elkaar ingaan. Om dit te ondervangen, is het ASR (Aanwijzen, Samenvatten, Reageren) model handig om te introduceren in je klas. Hierdoor worden leerlingen gestimuleerd om zowel hun mening te verwoorden als goed naar anderen te luisteren en een constructief gesprek te voeren. Zie de bijlage ‘Oefeningen en werkvormen’ voor meer informatie over het ASR model.

Geef expliciet de ruimte aan diversiteit in meningen en ideeën in de klas

Binnen de dialoog is het uitgangspunt niet dat de klas en de leerkracht samen tot een consensus komen over de burgerschapskwestie die ter sprake komt, maar dat de diversiteit aan meningen en ideeën de ruimte krijgt om naast elkaar te bestaan. Elke opvatting mag inhoudelijk bekritiseerd worden, maar niemand hoeft te worden overtuigd, immers is dit geen debat, maar een dialoog. Daag leerlingen uit om het achterste van hun tong te laten zien, en zichzelf niet te

censureren als ze vermoeden dat hun opvattingen afwijkend zijn. Om zelfkritisch vermogen te ontwikkelen, moeten leerlingen eerst de vrijheid voelen om hun mening te kunnen delen. Moedig de leerlingen tegelijkertijd aan om hun woorden zorgvuldig te wegen. Een open dialoog betekent niet dat leerlingen een vrijbrief hebben om beledigende of stigmatiserende dingen te roepen. Hierbij is het ook belangrijk om te beseffen dat een leerling die zich door zijn of haar mening in de minderheid bevindt, niet per se een mening heeft die van de algemene norm afwijkt. Geef ook de streng christelijke of islamitische leerlingen die geen probleem hebben met het homohuwelijk de kans om hun mening op een veilige manier te uiten. Door het spectrum aan meningen de ruimte te geven, komen leerlingen tot meer inzicht over het onderwerp, en wordt hun inlevingsvermogen gestimuleerd. Het is natuurlijk mogelijk dat je leerlingen allemaal dezelfde mening hebben over dit onderwerp, of er geen sterke mening op na houden. Dat bemoeilijkt deze fase van het gesprek. Hierbij kan het raadzaam zijn om advocaat van de duivel te spelen, om de discussie op gang te brengen. Op het moment dat een leerling ‘hapt’ op je opmerking, kun je een andere leerling uitnodigen om daarop te reageren.

Misschien heb je het vermoeden dat één van je leerlingen begint te radicaliseren. In dit geval is het handig om de Radicx¹¹ tool te raadplegen. Deze tool geeft handvatten bij het duiden van de uitingen of veranderingen in het gedrag van jongeren van 10-18 jaar. Bij (vermoedens van) radicalisering is het natuurlijk belangrijk om samen met deze leerling en zijn of haar familie actie te ondernemen.

Ga waar nodig de positieve confrontatie aan

Tijdens het begeleiden van een klassikaal gesprek, kun je de opvattingen van de leerlingen toetsen aan belangrijke grondwaarden. Dit kan in een klas waar leerlingen allemaal dezelfde mening hebben goed werken om het gesprek op gang te brengen. Door te verwijzen naar bijvoorbeeld de grondwet, of de uitspraken van de leerlingen in een vergelijkend perspectief te plaatsen, kan het gesprek tot een hoger plan komen en worden de leerlingen uitgedaagd om hun opvattingen kritisch onder de loep te nemen.

Verbreed het wereldbeeld van leerlingen

Ontken niet dat de ideeën van de leerlingen

11. <http://www.schoolenveiligheid.nl/po-vo/kennisbank/puberaal-lastig-of-radicaliserend/>

kunnen kloppen, maar gebruik andere voorbeelden om aan te tonen dat de vooroordelen niet in alle gevallen opgaan. Vaak is het nieuw voor leerlingen om te zien dat er heel verschillend over een onderwerp kan worden gedacht, zeker in homogene klassen. Ze kennen enkel het beeld dat in hun eigen omgeving dominant is. Hierbij is het inzetten van filmpjes, verhalen en (prenten)boeken die zich niet richten op informatieoverdracht, maar persoonlijke belevenissen vanuit verschillende perspectieven belichten raadzaam. Veel burgerschapskwesities komen in de korte films en documentaires van Hollandse Helden¹² op een toegankelijke manier aan de orde. Als je leerlingen bijvoorbeeld harde opmerkingen over seksuele diversiteit maken, kun je de ontwapenende en korte documentaire 'Ik ben een meisje!' inzetten om de thematiek een persoonlijk gezicht te geven. 'Azza' is een korte documentaire over een twaalfjarig islamitisch meisje dat besluit geen hoofddoek meer te dragen. Deze film is zowel geschikt voor klassen met overwegend autochtone als overwegend islamitische leerlingen, omdat het nuance en verscheidenheid binnen de islam toont, en vooroordelen ontkracht.

Door gebruik te maken van film, is het voor de leerkracht ook makkelijker om verschillende perspectieven te tonen, zonder zichzelf op persoonlijk vlak in de discussie

te hoeven mengen. Gebruik bijvoorbeeld ook eens foto's uit de kranten of beelden uit het journaal om leerlingen verschillende perspectieven in te laten nemen. Vraag leerlingen te beschrijven wat zij zien en hoe zij zich zouden voelen als zij één van de figuren op de beelden zouden zijn. Wat is er vooraf gegaan aan dit beeld, en wat zou erop kunnen volgen? Vraag de leerlingen of zij de situatie op de beelden met één woord zouden kunnen beschrijven. Zeker in klassen met minder talige leerlingen, kan het ook interessant zijn om hier meer fysieke alternatieven voor te bedenken. Laat bijvoorbeeld je leerlingen levende standbeelden vormen die de situatie uitbeelden. Er zijn natuurlijk ook andere manieren om het wereldbeeld van leerlingen te verbreden, bijvoorbeeld door gastsprekers of excursies. Hierbij staat de ontmoeting centraal.

Het wereldbeeld van je leerlingen verbreden, kan ook door in deze fase van het gesprek zelf kleur te bekennen. Ook als leerlingen het niet met je eens zijn, positioneer je jezelf zo als een rolmodel binnen de waarde geladen dialoog.

“Een sterke professionele (ook levensbeschouwelijk gevulde) identiteit, met verve én bescheidenheid uitgedragen, dwingt meer respect af dan het zich niet uitspreken, zich niet laten kennen. De leraar wordt zo

een rolmodel waaraan leerlingen zich kunnen spiegelen of waartegen ze zich kunnen afzetten.”

Henk Swart, beleidsadviseur Katholieke Pabo Zwolle

Analyseer je klas

In deze fase is het belangrijk om te zorgen dat alle leerlingen zich gehoord voelen en respectvol met elkaar het gesprek aangaan. Blijf tussen het vragen stellen scherp op de inbreng vanuit je klas, en let op leerlingen die zich eventueel beledigd of aangevallen voelen.

- Wordt het gesprek bepaald door één leerling of een aantal leerlingen?
- Zijn er leerlingen die zich persoonlijk aangevallen voelen?
- Hebben je leerlingen duidelijk behoefte aan meer informatie over dit onderwerp?
- Wat krijgen je leerlingen mee vanuit hun omgeving? Wat zeggen hun familie, vrienden en verdere omgeving over deze burgerschapskwesitie?

Oefeningen voor leerkrachten (in opleiding) en werkvormen voor in het klaslokaal

Welke oefeningen kun je inzetten om dit element van het gesprek te oefenen, en welke werkvormen kun je direct inzetten in het klaslokaal? Zie de bijlage voor de uitgewerkte vorm van deze oefeningen.

Oefeningen voor leerkrachten (in opleiding)

- Zoek toegankelijk filmmateriaal van verschillende perspectieven over bijvoorbeeld het Midden-Oosten conflict of het homohuwelijk. Deze filmpjes kunnen gebruikt worden om gesprekken over burgerschapskwesities van andere perspectieven te voorzien.
- Pas de aanbevelingen van deze gespreksfase toe op de casus 'Zwarte Piet of niet.' Dit kan door middel van overleg in duo's, individuele reflectie of door middel van een rollenspel.

Werkvormen voor in het klaslokaal

Petje op, petje af is een werkvorm om leerlingen elkaar actief te laten bevragen over burgerschapskwesities. Door leerlingen open vragen te laten formuleren, en ze de kans te geven om zowel vanuit zichzelf (petje af) of vanuit wat ze hebben gehoord of gelezen hierover (petje op), creëer je een veilige ruimte voor minderheidsmeningen.

3.4. Fase 3: Reflecteer gezamenlijk

In de derde fase van de dialoog kun je als leerkracht:

- Zorgen dat er voldoende tijd is om gezamenlijk te reflecteren. Het openen en begeleiden van een lastig gesprek lijken wellicht de meest belangrijke onderdelen, maar een goede en duidelijke afsluiting heeft een belangrijke rol in het

bewustwordingsproces van leerlingen. Let hierbij op dat leerlingen niet alleen de kans krijgen om te reflecteren op hun rol binnen de dialoog, maar ook op de verschillende opvattingen en perspectieven die in de dialoog de revue zijn gepasseerd.

- Je leerlingen voorzien van maatschappelijke duiding. In de vorige fase van het gesprek was je rol meer faciliterend. In deze afsluitende fase kun je weer een stap richting je leerlingen doen, en de opvattingen en perspectieven van de leerlingen in een bredere context plaatsen. Je kunt je eigen mening of opvatting hier delen, de leerlingen bedanken voor hun openheid en inzichten, en vertellen wat je opgestoken hebt van het gesprek.

Aanbevelingen

Stel je voor dat één van je collega's overstuur de medewerkerskamer inkomt. In tranen vertelt zij dat één van haar leerlingen de iconische foto van de verdronken Syrische kleuter, Aylan, heeft gezien en daarover zei: 'Juf, die foto is nep, gemaakt om onze medelijden op te wekken met vluchtelingen'. Jij en je collega's zijn er stil van. Een collega zegt aarzelend: 'Je weet tegenwoordig niet meer wat waar is, je wordt zo gemanipuleerd door de media'.

Zorg dat er altijd ruimte is om het gesprek positief af te sluiten

Over sommige onderwerpen kunnen leerlingen wel uren praten, maar die ruimte is er lang niet altijd. Uit de peer education lessen blijkt keer op keer het belang van een gezamenlijke terugblik op hetgeen ter discussie is gesteld. Het is dus raadzaam om de tijd in de gaten te houden, en ook wanneer er nog elementen van het gesprek onbesproken zijn gebleven, de tijd uit te trekken om gezamenlijk te reflecteren op wat er allemaal is gezegd. Geef hierbij ook de ruimte aan leerlingen die zich creatief of kunstzinnig willen uiten door ze te laten reflecteren op de dialoog met een gedicht, collage of tekening. Mogelijk komen elementen tijdens de terugblik naar voren die tijdens het gesprek niet zijn genoemd, waardoor leerlingen opnieuw geprikkeld raken om daarop in te gaan. Dit kun je omzeilen door nieuwe opmerkingen te benoemen als onderwerpen voor het volgende gesprek. Gebruik dan de laatste vijf minuten om leerlingen in stilte te laten nadenken over welke vragen of opmerkingen ze nog hebben naar aanleiding van dit gesprek. Laat ze deze opschrijven en bij jou inleveren. Dit geeft je inzicht in wat je nog zou kunnen oppakken in een ander gesprek, en geeft je leerlingen de mogelijkheid om van een druk en klassikaal gesprek

¹². <http://hollandsehelden.nl/>

in een rustigere, individuele modus te komen.

Struikelblokken

Het kan dat de discussie blijft voortduren en de leerlingen nog niet klaar zijn om het af te ronden. De school is bijna uit, en je vreest dat leerlingen het gesprek na de les nog met elkaar aangaan, zonder jouw begeleiding, terwijl de gemoederen nog erg verhit zijn. Benoem hierbij je bezorgdheid en geef aan dat je baalt dat het gesprek wordt afgekapt door de schoolbel. Het kan hierbij handig zijn om terug te kijken op positieve momenten tijdens het gesprek, en te benadrukken dat je blij bent met de openheid van je leerlingen. Hierbij kun je je leerlingen voorbeelden geven van hoe je zelf van mening verschilt met je familie of vrienden over politieke of maatschappelijke thema's, maar dat jullie na elk verhit gesprek met elkaar door één deur kunnen.

Laat zien dat andere opvattingen/ideeën niet problematisch zijn, en dat verschillen daartussen mogen bestaan

Zoals eerder gesteld, hoeft er geen consensus uit deze gesprekken te komen. Belangrijker is dat leerlingen nog eens de verschillende meningen en opvattingen die aan bod

zijn gekomen voorbij horen komen, en beseffen dat deze naast elkaar kunnen bestaan in plaats van elkaar te beconcurreren. Benoem deze verschillende perspectieven, en noem nog een aantal mogelijke andere interpretaties als deze niet vanuit de leerlingen zijn gekomen. Dit is ook het moment om je leerlingen moreel bij te sturen, waar nodig. Als je uitspraken hebt gehoord die in strijd zijn met onze fundamentele vrijheden of met de grondwet, kun je hier aangeven waarom je het daarmee oneens bent.

Reflecteer na afloop van een dialoog over burgerschapskwesties met je stagebegeleider, medestudenten, collega's of directie. Stel je vragend op om te peilen of je collega of studiegenoot dezelfde stappen zou hebben gezet, of andere vragen had gesteld aan de klas. Inventariseer of dit onderwerp ook bij anderen aan de orde komt, en neem het initiatief om in breder schoolverband af te stemmen waar grenzen liggen: hoe stel je je als leerkrachtenteam op als de mening of houding van leerlingen botst met die van de grondwet of de regels van de school?

“Een randvoorwaarde voor leerkrachten om gevoelige burgerschapskwesties te bespreken is dat je schoolleiding en collega's achter je staan. Een van de dingen die docenten kan belemmeren in het bespreken van bepaalde kwesties is angst voor ouders die verhaal komen halen. Dat valt te ondervan-

gen door een duidelijke koers vanuit de school: zo spreken wij over seksuele diversiteit bijvoorbeeld.”

Lerarenopleider Pabo

Analyseer je klas

Gesprekken over burgerschapskwesties roepen vaak veel op. Daarom is het raadzaam om na afloop van het gesprek de volgende punten af te lopen, om er verzekerd van te zijn dat alle leerlingen tevreden zijn met de manier waarop het gesprek is gevoerd.

- Is iedereen aan de orde gekomen?
- Voelen bepaalde leerlingen zich aangevallen of buitenspel gezet?
- Is het nog nodig om hier een vervolg aan te geven?
- Speelt deze kwestie schoolbreed?

Oefeningen voor leerkrachten (in opleiding) en werkvormen voor in het klaslokaal

Welke oefeningen kun je inzetten om dit element van het gesprek te oefenen, en welke werkvormen kun je direct inzetten in het klaslokaal? Zie de bijlage voor de uitgewerkte vorm van deze oefeningen.

Oefening leerkrachten (in opleiding)

- Gebruik de aanbevelingen uit dit hoofdstuk om de dialoog met collega's of medestudenten over controversiële burgerschapskwesties vorm te geven.

- Bedenk een reflectiewerkvorm die verschillende intelligenties uitdaagt, om ook tegemoet te komen aan je leerlingen die minder verbaal sterk zijn.

Werkvorm voor in het klaslokaal

Laat je leerlingen een reflectie mindmap maken, waardoor alle verschillende perspectieven nog eens de revue passeren. Hierbij is het van toegevoegde waarde dat leerlingen ook perspectieven van klasgenoten noemen, en dat het spectrum aan opvattingen op het bord letterlijk naast elkaar staat. Hiermee kunnen leerlingen zien wat er allemaal besproken is, en hoe verschillende ideeën naast elkaar kunnen bestaan. Dit is met name ook belangrijk voor de minder verbale leerlingen, die het lastig vinden om (langer) te luisteren.¹³

13. Diversion biedt ook workshops en trainingen aan, waarin de aanbevelingen en oefeningen van deze methodiek op interactieve manier worden behandeld. Kijk op www.diversion.nl voor meer informatie

Aanbevelingen

In het studiejaar 2015-2016 is 'Dialogoog als burgerschapsinstrument' in de praktijk gebracht bij de lerarenopleidingen van de Hogeschool Rotterdam, de Hogeschool van Amsterdam, Tilburg University en de Katholieke Pabo Zwolle. Opleiders en managers van deze lerarenopleidingen vormden samen met vertegenwoordigers van SLO, Diversion en de ministeries van SZW en OCW een begeleidingscommissie. Deze begeleidingscommissie benadrukt het belang van expliciete aandacht binnen de lerarenopleiding voor het bespreken van controversiële burgerschapskwesties. Op basis van de ervaringen van de begeleidingscommissie zijn onderstaande aanbevelingen geformuleerd, die kunnen helpen bij implementatie en verankering van de methodiek binnen lerarenopleidingen.

De methodiek als onderdeel van een vak, minor of vakoverstijgend project

Je bent werkzaam als docent of opleider op een lerarenopleiding of pabo, en je wil graag je studenten laten oefenen met de methodiek 'Dialogoog als burgerschapsinstrument'. De volgende aanbevelingen kunnen je helpen met de methodiek onder te brengen in het curriculum.

1. Als individuele opleider of docent aan een lerarenopleider kun je de methodiek koppelen aan relevante vakinhoud van verschillende opleidingen. Denk hierbij aan onderwerpen die

samenhangen met controversiële vraagstukken zoals de multiculturele samenleving (maatschappijleer), het koloniale verleden (geschiedenis), de evolutietheorie en seksuele diversiteit (biologie) of migratie (aardrijkskunde). Op de pabo kun je denken aan vakken die samenhangen met bijvoorbeeld diversiteit of burgerschap.

2. Voor tweedegraads lerarenopleidingen: Zorg ervoor dat casuïstiek ook aansluit bij de lespraktijk van de studenten die later les gaan geven op het MBO.
3. Laat de methodiek aansluiten bij vakken binnen de lerarenopleiding, waarbij de nadruk ligt op vaardigheden, zoals dialoogtraining of theateroefeningen.
4. In het geval van een minor of vakoverstijgend project, kan het interessant zijn om studenten van verschillende vakgebieden met elkaar te laten samenwerken. De uitwisseling van ervaringen die hierdoor ontstaat, werkt inspirerend en interessant voor studenten.
5. Ook voor opleidingen als toegepaste psychologie, pedagogiek, SPH kan de dialoogmethodiek van toegevoegde waarde zijn. Deze studenten zullen later in contact met cliënten en jongeren ook gesprekken voeren waarbij waarden met elkaar botsen.
6. Geef studenten een actieve rol door ze casuïstiek te laten inbrengen op

basis van persoonlijke vraagstukken en dilemma's, de actualiteit, en hun lespraktijk.

De methodiek breder binnen de lerarenopleiding

Als je als manager, opleider of docent binnen een lerarenopleiding of pabo de methodiek 'Dialogoog als burgerschapsinstrument' breder onderdeel wil laten worden van de structuur en cultuur van de opleiding, kunnen onderstaande aanbevelingen daarin ondersteunen.

1. Wat als belangrijk werd genoemd is dat er zowel op managementniveau als bij docenten en lerarenopleiders commitment is om de methodiek onderdeel te laten worden van het curriculum en de cultuur van de lerarenopleiding. Management kan bijvoorbeeld een actieve rol nemen in het organiseren van trainingen of studiedagen in de methodiek, of uren vrijmaken voor voortrekkers om actief aan de slag te gaan met het implementeren van de methodiek binnen het curriculum.
2. De methodiek kan ondergebracht worden in een beroepsopdracht, zodat leraren-in-opleiding van alle vakgebieden deze vaardigheden ontwikkelen.
3. Overweeg een vorm van certificering voor studenten binnen de opleiding die succesvol hebben gewerkt aan

4. hun dialoogvaardigheden. Gebruik de maatschappelijke kwesties die spelen op de lerarenopleiding als aanleiding om de dialoog te oefenen met studenten en werknemers. De diversiteit aan achtergronden en meningen van studenten en opleiders en de dilemma's daaromtrent kunnen hierbij een mooie oefening vormen voor de vraagstukken en verschillende opvattingen (en botsing met eigen waarden) die zij in hun latere lespraktijk tegen kunnen komen.
5. Maak gebruik van de kennis en expertise van bevlogen studenten en opleiders. Bied ook studenten de mogelijkheid om mee te denken in de ontwikkeling van vakken, projecten of een minor rondom de dialoogmethode. Ook kunnen de voortrekkers onder de studenten en opleiders een belangrijke rol spelen bij trainingen in de methodiek aan medestudenten en collega's.
6. Bij het overbrengen van de methodiek aan studenten is het raadzaam om waar mogelijk opleiders samen te laten lesgeven. Dit enerzijds om elkaar te kunnen ondersteunen in uitdagende situaties, maar ook om aan leerlingen te modelleren dat docenten die uiteenlopende ideeën, meningen of achtergrond hebben, samen kunnen werken in het bespreekbaar maken van burgerschapskwesties.

De methodiek in de praktijk

De lerarenopleidingen en de pabo zijn oefenplekken voor 'Dialogo als burgerschapsinstrument', maar pas op de (stage) school wordt de methodiek echt in de praktijk gebracht. Onderstaande aanbevelingen kunnen de lerarenopleiding en de pabo helpen bij het koppelen van de methodiek aan concrete praktijkoefening.

1. Zorg dat de methode wordt aangeboden op een moment waarop de studenten verder zijn in hun stage en al bezig zijn met zelfstandig lesgeven. Koppel de methodiek bijvoorbeeld aan stageopdrachten van de LIO-stage. Stem waar mogelijk af met stagescholen, zodat deze ook op de hoogte zijn van deze competenties die leraren in-opleiding gaan oefenen.
2. Geef studenten hierbij de tijd en de ruimte om op een veilige manier de dialoog over controversiële kwesties met leerlingen uit te proberen en vorm te geven. Zorg dat er voldoende mogelijkheid tot reflectie is, en behandel gefaseerd onderdelen van de methode, zodat studenten tijd hebben voor tussentijdse (praktijk)opdrachten.
3. Voor eerstegraads lerarenopleidingen: moedig studenten aan om de methodiek in te zetten in het kader van onderzoek of lesontwerp.
4. Moedig studenten aan om tijdens hun stage onderzoek te doen naar de

- manier waarop burgerschap wordt vormgegeven op hun stageschool, en daar met collega's de dialoog te beginnen over de manier waarop controversiële kwesties school breed spelen en hoe de school daarop ingaat.
5. Voor eerstegraads lerarenopleidingen: door de relatief korte duur van de eerstegraads lerarenopleiding, biedt nascholing meer ruimte voor academische geschoolde leraren om met te oefenen met het bespreken van controversiële maatschappelijke kwesties in de lespraktijk.

Hierboven is een aantal concrete aanbevelingen voor opleiders en managers van lerarenopleidingen geformuleerd. Tijdens het werk aan de methode merkte de begeleidingscommissie dat er net zo goed behoefte is aan bredere ondersteuning van lerarenopleidingen in het aangaan van burgerschapsuitdagingen en bij het verankeren van dialoog en positieve confrontatie in hun onderwijs. Daarbij denkt men bijvoorbeeld aan het verlenen van een keurmerk aan lerarenopleidingen die zich actief inzetten voor dit uitdagende aspect van modern leraarschap.

De peer education methode

4.1 Wat is peer education?

Peer education betekent ‘leren van gelijken’ en is een doeltreffende manier om jongeren effectief te bereiken en actief te betrekken. Peer education zet jonge rolmodellen (peer educators) in om het gesprek aan te gaan met jongeren. Zij richten zich hierbij niet op het overbrengen van informatie, maar op het bespreekbaar maken van onderwerpen die voor veel jongeren als taboe worden ervaren of die maatschappelijk gevoelig liggen. Doordat de peer educators zelf jong zijn, staan zij dicht bij de belevingswereld van de jongeren en kunnen ze zich verplaatsen in hun zienswijze. Deze gelijkenis maakt het mogelijk om maatschappelijke gevoelige thema’s op een laagdrempelige manier te bespreken met jongeren en ze aan het denken te zetten.

De warme, persoonlijke band tussen peer educator en leerling lijkt op de verhouding van de basisschoolleerkracht met zijn of haar klas. Leerlingen spiegelen zich op deze leeftijd aan hun leerkracht, en bewonderen hem of haar. Daarom kan de leerkracht een moreel rolmodel zijn voor zijn of haar leerlingen binnen gesprekken over controversiële burgerschapskwesties.

“Mijn vader vindt jou niet oké, maar ik wel.”

“Ik ben er trots op dat kinderen naar aanleiding van de lessen thuis de thematiek gaan bespreken. Een leerling zei laatst: “Mijn vader vindt jou niet oké, maar ik wel.” Omdat ik het gesprek met leerlingen aanga over homoseksualiteit komen ze in aanraking met andere perspectieven dan alleen degene die ze van huis uit meekrijgen.”

Jeroen, peer educator bij Diversion

4.2 Wat zijn werkbare elementen van peer education?

Diversion heeft de peer education methodiek de afgelopen 12 jaar succesvol ingezet in diverse lesprogramma’s over actuele sociaal-maatschappelijke thema’s. De peer educators die meewerken aan deze projecten, worden getraind en opgeleid om zich open op te stellen en de positieve confrontatie met de groep jongeren aan te gaan. Hierbij worden de peer educators begeleid in het lesgeven vanuit een aantal uitgangspunten die ten grondslag liggen aan de peer education methodiek:

“Ze is een gewoon islamitisch meisje, zegt Zineb over zichzelf. Mijn vader is als arbeider naar Nederland gekomen en heeft hier in een fabriek gewerkt. De leerlingen kunnen zich met mij identificeren. En ik sta daar voor de klas samen met een joodse jongen of joods meisje. Ik straal uit dat dat de gewoonste zaak van de wereld is. En dat is het natuurlijk ook, maar het is goed dat ze dat

ook zien. Niet dat zij dat meteen ook zo vinden. Als ze er over gaan nadenken, vind ik dat al winst.”¹⁴

Neem de belevingswereld van de jongere als uitgangspunt

Om te voorkomen dat er voorbij wordt gegaan aan de beleving of interpretatie van de leerlingen over bepaalde onderwerpen, is het belangrijk om deze als vertrekpunt te nemen. Door aan te sluiten bij wat zij weten en denken en van hieruit het gesprek op te bouwen, zorg je dat iedere leerling zich gehoord en begrepen voelt.

Zet je eigen verhaal in

Het vertellen vanuit je eigen perspectief en je persoonlijke ervaringen delen is van onschatbare waarde binnen de peer education methodiek. Het zorgt ervoor dat bestaande vooroordelen van jongeren op de proef worden gesteld en het nodigt leerlingen uit om ook zelf hun mening, verhaal en achtergrond te delen. Doordat de persoonlijke ervaringen niet theoretisch zijn, maar waargebeurd en vooral herkenbaar, maken deze indruk. De peer educators zorgen er met hun open houding voor dat er een gesprek ontstaat waarin sociale wenselijkheid niet de boventoon voert en leerlingen worden uitgedaagd om het achterste van hun tong te laten zien. Hiermee wordt ze de mogelijkheid geboden om kritisch te reflecteren op hun eigen denkbeelden.

“De kracht van peer education zit in het bespreekbaar maken van zware thematiek op een luchtige manier. Als het gaat om bijvoorbeeld psychiatrische problematiek, blijkt er altijd veel te leven in de klas. Peer educators kunnen dan vol de tijd nemen om te luisteren naar de leerlingen en hun eigen ervaringen te delen. Dan blijkt dat jongeren veel voor zich houden, zeker bij gevoelige thema’s zoals psychiatrische gezondheid en schuld- en armoedeproblematiek, terwijl het enorm bij ze speelt. Tijdens de pilot van Over je Kop, een lesprogramma over psychiatrische gezondheid, was er in elke les wel sprake van een huilende leerling, voor wie de thematiek erg dichtbij kwam. Peer educators leren jongeren tijdens zo’n lesprogramma hoe zij zich kunnen uitdrukken, en bieden ze een podium om zich te uiten.”

Anne, peer education expert bij Diversion

Ga op positieve wijze de confrontatie aan

Doordat de peer educators een tussenpositie kunnen innemen tussen de jongeren en ‘de samenleving’, slagen ze er tijdens gesprekken vaak in om spanningen in goede banen te leiden. Ze kennen de emoties en argumenten van de jongeren en kunnen hier bij

14. S. Kamerman en D. Pinedo, 'De minister is niet meer verrast als jongeren Hitler prijzen.', NRC Handelsblad, 15 maart 2013.

aansluiten, om vanuit daar een gesprek te starten. Hierdoor kunnen zij de jongeren op een positieve manier confronteren met gevoelige thema's.

Laat het gebeuren

Om het optimale uit een peer education project te halen, is het belangrijk om een zekere mate van flexibiliteit aan te houden in de manier waarop de les wordt gegeven. Als er een discussie in de klas ontstaat terwijl er in die tijd eigenlijk lesstof behandeld had moeten worden, is het belangrijk dat de peer educators daarop inspelen.

Maak jongeren coproducent

Het succes van peer education zit in de ontmoeting: jongeren zijn niet alleen een groep die nog veel moeten leren, maar ook een groep van wie veel te leren valt. Wanneer jongeren worden gebruikt om leerlingen te bereiken, is het dan ook raadzaam om ze niet alleen in de uitvoer, maar ook in de ontwikkeling en aanloop te betrekken. Ze weten zelf tenslotte het best wat andere jongeren willen en nodig hebben.

“Jij bent geen nicht, maar normaal.”

4.3 Waarvoor kun je peer education inzetten?

Peer education kan van toegevoegde waarde zijn bij verschillende thema's en onderwerpen. Het peer-effect kan hier een grote rol hebben in het stimuleren van betrokkenheid bij jongeren. Het gaat hierbij om onderwerpen binnen de volgende categorieën:

Politiek-maatschappelijk gevoelige thema's

Deze eerste categorie bestaat uit onderwerpen waar jongeren vaak een sterke mening over hebben. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de Zwarte Piet discussie of spotprenten over de profeet Mohammed. Vanuit emotionele betrokkenheid of verontwaardiging worden door jongeren regelmatig felle meningen geuit. Peer educators tonen diverse perspectieven vanuit verschillende achtergronden, waarmee ze jongeren laten zien dat er niet één waarheid is. Zo proberen ze in het gesprek niet alleen de nuance te zoeken, maar ook de common ground. Hierbij is het doel niet dat alle jongeren het eens worden, maar dat er een situatie wordt gecreëerd waarin zij het vanzelfsprekend leren vinden dat er meerdere visies en opvattingen over een onderwerp of vraagstuk kunnen bestaan.

“Als peer educator ben je net even iets ouder dan je leerlingen, maar je bent wel duidelijk een jong volwassene. Jongeren denken vaak dat volwassen alles weten en nooit twijfelen. Daar baseren veel volwassen

ook hun autoriteit op. Door je niet als autoriteit te presenteren, hebben leerlingen de mogelijkheid om hun eigen opvattingen over een bepaald onderwerp te ontwikkelen.”

Daryll, peer educator bij Diversion

Taboe thema's

In deze tweede categorie is het, in tegenstelling tot de eerste, vaak lastig om leerlingen in gesprek te krijgen. Bij leerlingen kunnen onderwerpen als seksualiteit, psychische gezondheid en schuld- en armoedeproblematiek in de taboesfeer liggen. Gêne en schaamte kunnen er toe leiden dat zij niet openlijk durven te spreken over hun ervaring met deze thematiek.

Door het inzetten van peer educators en hun persoonlijke verhalen wordt het onderwerp uit de taboesfeer getrokken. Gesprekken over spannende onderwerpen worden door de peer educators vanuit een persoonlijk verhaal geïnitieerd, waardoor het wordt genormaliseerd om over deze onderwerpen te spreken. Peer educators gebruiken hun eigen ervaring hierbij als ijsbreker.

“Soms kan ik wel schrikken van wat leerlingen zeggen, zeker als de thematiek mij persoonlijk raakt. Ik stond laatst voor het lesprogramma ‘Echt Waar?! Hoe Media Werken’ voor een klas waar een aantal jongens de sfeer domineerde. Toen het gesprek op de rellen in Ferguson kwam, zeiden de jongens

dat de media niks bericht wanneer blanke mensen neergeschoten worden, en dat alles maar onder de noemer van racisme wordt geplaatst. Dat soort opmerkingen vind ik moeilijk, maar ik zorg dan dat ik mijn mening en mijn houding open houd. In plaats van in de verdediging te schieten, stel ik veel persoonlijke vragen aan de klas over het hoe en waarom van dit soort opmerkingen, en probeer door stevig door te vragen ze zich in de schoenen van een ander te laten verplaatsen.”

Melanta, peer educator bij Diversion

'Saaie' onderwerpen

Deze laatste categorie omschrijft onderwerpen waar leerlingen zich niet gemakkelijk voor interesseren. 'Saaie' onderwerpen, die door leerlingen worden gezien als ver-van-hun-bedshow. Denk hierbij bijvoorbeeld aan pensioenopbouw, Europese verkiezingen of wetgeving.

De rol van peer educators in deze situatie is het verbinden van deze thematiek aan de leefwereld van de leerlingen. Hierbij prikkelen zij de leerlingen om een actieve rol in te nemen. Ze laten hen zien welke invloed ze kunnen hebben als zij zich zouden mengen in de thematiek. Daarnaast ontdekken zij samen met de leerlingen hoe deze thema's raken met hun dagelijks leven. Op die manier proberen ze het onderwerp levendig en tastbaar te maken voor de leerlingen.

“Ik zie dat peer education werkt omdat het contrasten laat zien op een positieve manier.”

“Laatst hadden wij het tijdens een Money-Ways les over inkomsten en uitgaven. Toen ik mijn inkomsten met de klas deelde, kreeg ik best veel commentaar. Leerlingen vonden dat ik erg veel van mijn ouders kreeg. Ik voelde me daardoor niet aangevallen, maar gebruikte het als een aanleiding om daarover met leerlingen het gesprek aan te gaan. Omdat ik er open over was, konden de leerlingen ook makkelijker vertellen over hun inkomsten en hoe hun ouders financieel bijdragen. Ik zie peer education werken omdat het contrasten laat zien, op een positieve manier. Niet alleen realiseerde ik me door dat gesprek hoe goed ik het heb, de leerlingen zagen ook in dat er veel verschillende perspectieven zijn op geld van je ouders krijgen.”

Sacha, peer educator bij Diversion

Literatuurlijst

Geraadpleegde webpagina's

burgerschapindeschool.nl/Paginas/Definities-en-doelen-burgerschap.aspx

burgerschapindeschool.nl/de-burgerschap-opdracht-wat-moet-en-wat-kan

jongeburgers.slo.nl/domeinen/

burgerschapindeschool.nl/

downloads.slo.nl/Documenten/doelen-burgerschapsonderwijs-en-mensenrechteneducatie-voor-het-schoolcurriculum.pdf

downloads.slo.nl/Documenten/doelen-burgerschapsonderwijs-en-mensenrechteneducatie-voor-het-schoolcurriculum.pdf

www.schooldebatteren.nl/het-nederlands-debat-instituut

Geraadpleegde boeken

Peer education 2.0, Voor de klas op sneakers, Diversion (SDU, 2011)

Wagner, L. Peer Teaching: Historical Perspectives. Westport, CT: Greenwood Press (1982)

Geraadpleegde artikelen

Goodlad, S. (1979) *Learning by Teaching: an introduction to tutoring*. London: Community Service Volunteers.

S. Kamerman en D. Pinedo, 'De minister is niet meer verrast als jongeren Hitler prijzen', NRC Handelsblad, 15 maart 2013.

Zie de verkenning 'Dialogoog als burgerschapsinstrument' Diversion en SLO, mei 2015.

Oefeningen voor leraren (in opleiding) en werkvormen voor in het klaslokaal

Oefeningen voor leraren (in opleiding) en werkvormen voor in het klaslokaal

Hieronder staan per gespreksfase een aantal oefeningen uitgeschreven, waarmee je als leraar (in opleiding) de aanbevelingen van de dialoogmethode kunt oefenen. Ook zijn er een aantal werkvormen opgenomen, die je direct kunt toepassen in het klaslokaal.

In deze oefeningen en werkvormen staan de volgende doelen van het burgerschapsonderwijs centraal zoals deze zijn geformuleerd door SLO¹⁵:

Identiteit

8. Respect tonen en zich medeverantwoordelijk voelen voor de eigen ontplooiing en die van anderen. (houding)
9. Reflecteren op de eigen opvattingen en gedragingen in relatie tot algemeen aanvaarde waarden en normen. (houding)
18. Rolnemingsvaardigheden toepassen in een samenleving die zich kenmerkt door diversiteit. (vaardigheden)
21. Zich inleven in een ander in een samenleving die zich kenmerkt door diversiteit. (vaardigheden)
22. Samenwerken met anderen ongeacht sociale, etnische en/of culturele achtergronden (vaardigheden)

Democratie

11. Standpunten uiten, verantwoorden, uitwisselen en bijstellen in discussie, debat en dialoog. (vaardigheden)
14. Accepteren dat eigen opvattingen niet altijd worden gedeeld. (vaardigheden)

Participatie

4. Betrokkenheid bij en bijdragen aan een sociaal en ruimtelijk stimulerende en aangename leef- en leeromgeving in de school en de directe omgeving (houdingen)
17. Basale sociaal-communicatieve vaardigheden toepassen (vaardigheden)

Fase 1: Nodig je leerlingen uit voor de dialoog

Oefening leerkrachten (in opleiding)

1. Opschorten van je eigen oordeel

Veel gesprekken over burgerschapskwesties krijgen de vorm van een debat, waarbij conflicterende meningen met elkaar de strijd aangaan. Het kan echter ook inzichtelijk zijn om een Socratisch dialoog te voeren, waarin de nadruk niet ligt op het verkondigen

van je eigen mening, maar op het kritisch en constructief ondervragen van een ander. De Socratische dialoog heeft tot doel om via een gezamenlijk gesprek waarin samen denken centraal staat, via zelfonderzoek aan waarheidsvinding te doen en filosofische vragen met elkaar te analyseren. Waar draait een onderwerp echt om, wat is daarbij van belang en wat betekent het eigenlijk?

Onderdeel van de Socratische dialoog is het opschorten van het eigen oordeel. Voor leerkrachten (in opleiding) is deze oefening interessant, omdat je hiermee expliciet de ander (en tijdens de dialoog de leerling) in de expertrol zet door constructief en gericht door te vragen.

Deze oefening richt zich op het opschorten van het oordeel en heeft als doel:

- Als leerkracht te laten voelen hoe het is alleen vragen te mogen stellen, je niet te mogen mengen met de inhoud en de ander in de expertrol te zetten;
- Te ervaren hoe je je met het stellen van vragen kunt sturen;
- De ander en jezelf kritisch naar eigen opvattingen te laten kijken.

Aanpak:

- Kies een onderwerp waar je een sterke mening over hebt (en veel vanaf weet).
- Deel je onderwerp met je gesprekspartner zonder aan te geven wat je mening

over het onderwerp is (dus: 'kernenergie' i.p.v. 'kernenergie is levensgevaarlijk' of 'kernenergie is de oplossing voor ons milieuprobleem').

- Bevraag nu je gesprekspartner over jouw onderwerp, waarbij je je gesprekspartner behandelt als expert.
- Schort hierbij je eigen oordeel op en sta open voor het antwoord van de ander: laat het niet merken als je het niet eens bent met de ander en stel geen suggestieve vragen.
- Doe dit maximaal 5 minuten en wissel daarna om.
- Evalueer na de oefening samen:
 - Lukte het om neutrale vragen te stellen?
 - Merkte je dat je als interviewer en/of als ondervraagde zelf kritischer werd?
 - Wist je wat de mening was van de interviewer?
 - Hoe was het voor jou om degene over dit onderwerp waar je zelf gepassioneerd over bent te interviewen?
 - Was het lastig om te blijven luisteren op het moment dat je vond dat de ander ongelijk had of onzin verkondigde?
 - Wat heb je geleerd van het gesprek?
 - Hoe kun je dit inzetten in de klas?

Uitvoeringsduur: 30 minuten

15. <http://downloads.slo.nl/Documenten/Kiezen-voor-burgerschap-en-mensenrechteneducatie.pdf>

Werkvormen voor in het klaslokaal

2. Stellingenspel: waar sta je?

Aan de hand van een aantal stellingen over gevoelige burgerschapskwesties kunnen leerlingen hun positie bepalen. Dit is een goede manier om het gesprek over burgerschapskwesties op een energieke manier te beginnen.

Het stellingenspel heeft als doel:

- Op een energieke manier de hele klas betrekken bij de dialoog over burgerschapskwesties.
- Leerlingen kunnen door middel van prikkelende stellingen hun positie bepalen ten opzichte van de burgerschapskwestie.

Aanpak

- Verdeel de ruimte in eens/oneens. Schrijf dit voor de duidelijkheid op het bord.
- Laat de stellingen één voor één op een scherm op het smartboard verschijnen.
- Nodig je leerlingen uit om te reageren op de stellingen door richting 'Eens' of 'Oneens' te lopen.
- Stel bij elke stelling een aantal vervolgvragen.

Stel dat je een gesprek over vooroordelen en discriminatie wil beginnen. De volgende stellingen kunnen dienen om de dialoog hierover te beginnen:

- Ik zie weleens dat er wordt geroddeld;
- Ik vind het vervelend als ik zie dat er wordt geroddeld;
- Ik zie weleens dat er wordt gepest;
- Ik vind het vervelend als ik zie dat er wordt gepest;
- Ik vind het leuk als iemand er anders uitziet dan ik;
- Ik praat liever niet met iemand die anders is dan ik ben;
- In Nederland wordt iedereen gelijk behandeld.

Oefening leerkracht (in opleiding)

Het is niet makkelijk om stellingen te formuleren die duidelijk zijn en je leerlingen uitnodigen om stelling te nemen. Gebruik onderstaande casus 'Seksuele diversiteit', om te oefenen met het formuleren van vijf stellingen, waarmee je alle leerlingen uitnodigt om deel te nemen aan een open gesprek.

Let op:

- Zorg ervoor dat je stellingen kort zijn, en geen ontkenningen bevatten.
- Probeer te voorkomen dat de stellingen teveel ingaan op details. Zijn er achterliggende thema's die raken aan dit onderwerp zoals uitsluiting, vooroordelen of discriminatie? Probeer hier dan ook stellingen op te formuleren, zodat het gesprek op een hoger plan kan komen.

3. Casus 'Seksuele diversiteit'

Sabrina geeft les aan groep 5 en wil graag met haar klas in gesprek gaan over seksuele diversiteit. Aan de hand van foto's laat ze de mogelijkheden van verschillende gezins-samenstellingen zien. Op één foto staat een stel bestaande uit twee mannen met hun drie kinderen. Een aantal leerlingen zegt: 'homo's zijn ziek' en 'dat hoort niet en dat kan niet'. Sabrina schrikt ervan en weet niet hoe ze open het gesprek aan moet gaan. Ze vraagt aan de klas of iemand daar wellicht een andere mening over heeft maar het blijft stil. Alleen de twee leerlingen die altijd de grootste mond hebben en de mening van de klas bepalen trekken hun mond open en doen ongenueanceerde uitspraken.

- Hoe kan Sabrina een veilige sfeer creëren, waarin ook de andere leerlingen hun mening durven te geven?
- Zou het voor jou als leerkracht acceptabel zijn, als je leerlingen van mening zijn dat seksuele diversiteit en alternatieve gezins-samenstellingen niet acceptabel zijn?
- Hoe kun je in dat geval toch een appèl doen op het inlevingsvermogen van je leerlingen?

Werkvorm voor in het klaslokaal

4. Carrouseldebat

Het carrouseldebat is een groepsdebat waarbij de leerlingen worden opgesplitst in drie groepen en is ontwikkeld door het

Nederlands Debat Instituut. Hierbij is groep 1 voorstander, groep 2 tegenstander en groep 3 luistert en oordeelt over het debat. De voorstanders en tegenstanders hebben een opgelegd standpunt, zij spreken dus niet op basis van hun eigen mening. De laatste groep is de 'rechters-groep'. Zij mogen hun eigen mening geven.

Het carrouseldebat heeft als doel:

- De leerlingen een gestructureerd gesprek aan te laten gaan en uit te dagen hierbij hun argumenten te onderbouwen.
- Het creëren van een veilige sfeer voor leerlingen die een andere (meer extreme of juist meer gematigde) mening hebben dan de rest van de groep, doordat er verplichte voor- en tegenstandersrollen moeten worden aangenomen.
- Het ontwikkelen van empathisch vermogen, het leren kennen van meerdere perspectieven door het verdedigen van verschillende standpunten.

Aanpak:

- Allereerst noemt de leerkracht een stelling. Daarna mogen de rechters laten weten of zij voor- of tegen deze stelling zijn. Daarna is het woord aan de voor- en tegenstanders om de rechters hun kant op te trekken door goede argumenten te geven. Zij geven argumenten over en weer. Vervolgens krijgen de rechters de mogelijkheid om vragen te stellen aan de

leerlingen. Dit kunnen vragen ter verheldering en verduidelijking zijn, maar het mogen ook kritische vragen zijn. Daarna mogen de rechters opnieuw stemmen. Is er iemand van mening veranderd? Waarom?

- Na elk debat wisselen de groepen van rol (voor, tegen of rechter) door naar een ander vak te lopen. Om het debat frisse wind in te blazen, is het slim om bij iedere wisseling van rol een nieuwe stelling in te brengen.

Uitvoeringsduur: 60 minuten

Tip

Misschien zijn je leerlingen het niet gewend om inhoudelijk op elkaars argumenten in te gaan. Daarbij kan het helpen om duidelijke spelregels voor het debat, maar ook voor de dialoog daarna af te spreken. Het ASR Model (Aanwijzen, Samenvatten, Reageren), dat ook is ontwikkeld door het Nederlands Debat Instituut, kan als model worden ingezet bij allerhande precaire onderwerpen in de klas, en geeft handvatten en richtlijnen om goed te luisteren naar discussiepartners en genuanceerd te discussiëren. Door het ASR model consequent aan te houden (schrijf deze tijdens het debat of de dialoog op het bord), kunnen leerlingen

gestructureerd met elkaar praten. Als een leerling in wil gaan op de opmerking van een andere leerling, moet deze eerst aanwijzen waar hij of zij op wil reageren, het standpunt van de leerling samenvatten, en daar inhoudelijk op reageren.

Het ASR model geeft docenten de mogelijkheid leerlingen te ondersteunen in het proces van:

- Beargumenteerd meningen en standpunten ontwikkelen en formuleren
- Onderbouwd kunnen reageren op de mening van een ander
- Leren luisteren en samenvatten

Fase 2: Laat je leerlingen verschillende perspectieven innemen

Oefening leerkracht (in opleiding)

5. Beeldmateriaal zoeken

Als het gesprek tussen je leerlingen een nieuwe impuls kan gebruiken, is het inzetten van beeldmateriaal waarin verschillende perspectieven worden getoond raadzaam. Als leerkracht kun/wil je deze niet altijd inzetten. Filmverhalen (in combinatie met uitlegfilmpjes) zijn hierbij een effectief alternatief. Hiermee kan je ook de perspectieven die niet aan de orde komen in de

verhalen en argumenten van je leerlingen inbrengen, zonder jezelf persoonlijk in het gesprek te betrekken. Tijdens je opleiding en de lespraktijk is het handig om een database voor jezelf aan te leggen, waarin je fragmenten van films, documentaires en televisieshows bewaart die van pas kunnen komen bij gesprekken over uiteenlopende burgerschapskwesties. Denk hierbij aan: de Zwarte Piet discussie, actualiteiten zoals de aanslagen in Parijs, seksuele diversiteit en vooroordelen.

Het werken met filmmateriaal heeft de volgende doelen:

- Het eentonige wereldbeeld van jongeren verbreden door meer kanten van hetzelfde verhaal te laten zien;
- Het zichtbaar maken van de menselijke kant van een vraagstuk;
- Leerlingen het gevoel geven dat zij gehoord worden/hun onderwerp belangrijk gevonden wordt;
- Een onderwerp behandelen, ook als je er zelf beperkte kennis van hebt.

Om te oefenen met het zoeken van beeldmateriaal kunnen bovenstaande burgerschapskwesties verdeeld worden tussen de leraren-in-opleiding. Dit kan aanzet geven tot gesprekken over burgerschapskwesties, en bovendien maak je zo als leerkracht een start met je eigen filmdatabase. De studenten kunnen dan in groepjes op zoek naar

geschikte filmpjes, die vervolgens met de klas worden gedeeld en plenair worden besproken op bruikbaarheid en boodschap. Bedenk hoe je de filmpjes in kunt zetten in de klas; wat maakt een filmpje volgens jou goed; hoe kom je tegemoet aan de behoefte van leerlingen en hoe stimuleer je hen tegelijkertijd kritisch naar het vraagstuk te kijken?

Let bij het kiezen van het beeldmateriaal op:

- Geschikte lengte
- Het belichten van uiteenlopende perspectieven
- Taal en/of ondertiteling
- Ervaringen en opvattingen versus informatieve ‘uitleg’ filmpjes

6. Casus ‘Zwarte Piet of niet?’

5 december komt eraan, en de discussie rondom Zwarte Piet leeft weer op. Er is een aantal ouders dat zich hard maakt voor de traditionele Zwarte Piet tijdens de Sinterklaasviering op school, en een groep ouders die zich verenigd heeft om tijdens de viering alleen Roet- en Regenboogpieten op te voeren. De discussie is verhit, en ook het leerkrachtenteam is verdeeld over deze kwestie. Je bent benieuwd hoe je leerlingen van groep 8 hier tegenover staan. Aan het einde van de dag wil je hier het gesprek over aangaan. Al snel blijkt dat ook je leerlingen sterk verdeeld zijn.

- Hoe kun je hierbij rekening houden met de loyaliteit die leerlingen voelen ten opzichte van hun ouders en omgeving?
- Vind je het belangrijk om je leerlingen hier te voorzien van informatie?
- Wat voor beeldmateriaal zou je hier kunnen gebruiken om je leerlingen kennis te laten maken met andere perspectieven?
- Hoe zou je de dialoog hierover met je collega’s kunnen initiëren en vorm kunnen geven?

Fase 3: Reflecteer gezamenlijk

Oefening leerkracht (in opleiding)

7. Reflectie voor verschillende leertypes

Na het voeren van een dialoog over gevoelige burgerschapskwesties is het fijn en belangrijk om gezamenlijk te reflecteren op wat er allemaal is gezegd. Dit hoeft niet veel tijd te beslaan, maar zorg dat alle perspectieven hier nog even voorbij komen. De mindmap is bij alle leerkrachten bekend, en dient vaak om voorkennis op te halen bij leerlingen en in kaart te brengen wat zij al over het onderwerp weten. Deze werkvorm is ook geschikt om te reflecteren.

Oefening:

Bedenk een werkvorm waarin leerlingen met een reflectie mindmap werken.

Let daarbij op:

- Hoe kan het concept van een mindmap worden ingezet om te reflecteren op een gesprek over lastige burgerschapskwesties?
- Welke vragen kun je stellen bij dit proces?
- Hoe kun je als docent het proces afsluiten?
- Hoe kun je in deze fase leerlingen met verschillende leerstijlen en leervoorkeuren laten reflecteren op een manier die zinnig en betekenisvol voor ze is?

